

PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI:
UNUTRAŠNJI POSLOVI

Sarajevo, 2013.

naslov: Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Unutrašnji poslovi
autor_autorice: Mia Čustović, Zlatiborka Popov-Momčinović
lektura_korektura: Sandra Zlotrg
prelom_naslovnica: Amila Hrustić
izdavači: Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE,
Sarajevski otvoreni centar
za izdavače: Mirela Grünther-Đečević, Jadranka Miličević,
Saša Gavrić

© Fondacija Heinrich Böll/ Fondacija CURE/ Sarajevski otvoreni centar/ autorice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Studija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra, Knjiga 18.
Ediciju uređuje Emina Bošnjak.

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autorica: Mia Čustović, Zlatiborka Popov-Momčinović, i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovište Evropske unije.

MIA ČUSTOVIĆ, ZLATIBORKA POPOV-MOMČINOVIĆ

PRAVA LGBT OSOBA U
BOSNI I HERCEGOVINI:
UNUTRAŠNJI POSLOVI

Sarajevo, 2013.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885]:351.74(497.6)

ČUSTOVIĆ, Mia

Prava LGBT osoba u BiH : unutrašnji poslovi /
Mia Čustović, Zlatiborka Popov-Momčinović. -
Sarajevo : "Fondacija "Heinrich Böll", Ured u BiH
: Fondacija CURE : Sarajevski otvoreni centar,
2013. - 60 str. ; 21 cm. - (Edicija Ljudska
prava Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 18)

O autoricama: str. 58. - Bibliografija uz tekst.

ISBN 978-9958-577-09-3 (Fondacija "Heinrich Böll")
1. Popov-Momčinović, Zlatiborka. - I. Momčinović,
Zlatiborka Popov- vidi Popov-Momčinović,
Zlatiborka
COBISS.BH-ID 20654342

Sadržaj

Zlatiborka Popov-Momčinović

PREDGOVOR 6

SAŽETAK 9

Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinović

1. UVOD 11

1.1. *Kontekst*

1.2. *Ciljevi istraživanja*

2. METODOLOGIJA STUDIJE 14

3. ANALIZA REZULTATA 16

3.1. *Prava i slobode LGBT osoba u kontekstu sektora unutrašnjih poslova*

3.2. *Uloga NVO sektora u zaštiti LGBT osoba kroz prizmu sektora unutrašnjih poslova*

3.3. *Coming out u kontekstu sektora unutrašnjih poslova*

4. ZAKLJUČAK 38

5. PREPORUKE 41

Zlatiborka Popov-Momčinović

6. OGRANIČENJA STUDIJE 42

7. IZVORI 44

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA 46

O AUTORICAMA 58

Predgovor / Zlatiborka Popov-Momčinović

Treća studija koja je pred nama, a koja je nastala u okviru projekta *Coming out! Zagovaranje i zaštita prava LGBT osoba*, odnosi se na prava i slobode LGBT osoba u BiH u kontekstu sektora unutrašnjih poslova. Ovom studijom pokušale smo steći dublji uvid u percepcije, shvatanja, iskustva i uopšte senzibilitet zaposlenika_ca navedenog sektora kada je riječ o LGBT populaciji, koja spada u jednu od najmarginalnijih i najnevidljivijih društvenih grupa. Može se reći da je ovo više nego složen sektor koji ima različite nivoe, uključujući i razlike u načinu funkcionisanja na entitetskim nivoima. Ova složenost pa i svojevrsna neuhvatljivost stavova zaposlenika_ca ogleda se u tome da njihovo slobodno izražavanje može biti limitirano hijerarhijskom strukturom samog sektora, opterećenošću policije više nego brojnim društvenim problemima i slučajevima koji zahtijevaju danonoćnu policijsku intervenciju, i nerijetko, *raspolučenošću* između službenih stavova i njihovih ličnih percepcija i iskustava.

S druge strane, činjenica da policija ima strogu, hijerarhijsku strukturu, može, s jedne strane, rezultirati većom kongruencijom u stavovima samih zaposlenika_ca, ali i svojevrsnom suzdržanošću pri davanju odgovora na škakljiva pitanja, u koja spadaju i pitanja koja se odnose na prava i slobode LGBT osoba. To se dobrim dijelom upravo i manifestovalo u samom istraživanju insistiranjem na profesionalnosti i etici dužnosti koja u veberijanskom, ideal-tipskom smislu odlikuje javne službe te insistiranjem na ravnopravnom tretiranju svih građana_ki, što pak često vodi svojevrsnom sljepilu prema potrebama specifičnih, posebno ranjivih grupa kakva je i LGBT populacija. Uprkos tome, insistiranjem na dobijanju odgovora koji se tiču ličnih percepcija i iskustava došle smo i do iznijansiranih odgovora, koji odražavaju situiranost LGBT osoba u kontekst(e) bh. društva i istraživanog sektora. To je postignuto i time što je istraživanje vođeno principima kvalitativne metodologije koja je emancipatorska, participativna i nadilazi kartezijsku dihotomiju između *subjekta* i *objekta* istraživanja i djeluje podsticajno na izražavanje i širu elaboraciju odgovora na postavljena pitanja.

Imajući u vidu da je policija prva instanca kojoj se žrtve u slučaju napada i nasilja mogu i trebaju obratiti, i koja kao takva može da djeluje ohrabrujuće ali i obeshrabrujuće, poseban akcenat, kada je o istraživačkim pitanjima riječ, stavljen je na poznavanje LGBT tema od strane zaposlenika_ca, upoznatost sa slučajevima napada i nasilja na LGBT osobe, sa zakonskom i drugom regulativom koja se tiče pravila i etike policijskog djelovanja, na pitanja koja se odnose na tehniku *coming out-a* i javna

okupljanja LGBT osoba, i uopšte na nivo svijesti i senzibilizacije prema položaju i problemima ove marginalne grupe, a sve to u kontekstu bh. društva. Istraživale smo i procese doedukacije i senzibilizacije koji su u toku, budući da ova tematika predstavlja novinu, kao i u gotovo svim tranzicijskim zemljama, a koji otvaraju mogućnost da se ova pitanja obrade na proaktivniji i društveno odgovorniji način.

Kritička distanca spram dobijenih podataka postignuta je vođenjem razgovora ne samo sa zaposlenicima_ama sektora unutrašnjih poslova, nego i sa LGBT osobama koje su imale dodira sa policijom te imaju širi uvid u tematiku, kao i aktivistima i aktivistkinjama organizacija koje se bave ljudskim pravima. Time je omogućena i kontrola dobijenih podataka ali i povlačenje paralela – sličnosti i razlika u percepcijama ove dvije skupine. Takođe, budući da je riječ o kvalitativnoj metodologiji, otvoren je prostor za subjektivizaciju LGBT osoba i otvorena svojevrsna *niša* za ulazak LGBT tema u društveno-politički i naučni *mainstream*, kao i za iniciranje kritičkog promišljanja postojećih javnih politika.

Radi dobijanja što reprezentativnijih podataka, intervjui su obavljani u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i Livnu, a razgovori su vođeni sa zaposlenicima i zaposlenicama koji obavljaju dužnosti na različitim nivoima policijske hijerarhije, kao i sa LGBT osobama i aktivistima i aktivistkinjama. Kada je o zaposlenicima_ama istraživanog sektora riječ, veća senzibilizacija je uočena na višim nivoima, što je rezultat višeg nivoa obrazovanosti, šireg uvida u stanja i procese koji se tiču LGBT osoba u BiH, boljeg poznavanja zakonske regulative i evropskih standarda te, uopšte, veće spontanosti tokom samih razgovora koja proizlazi iz njihove više pozicioniranosti unutar policijskih struktura. Na nižim nivoima uglavnom su dobijani šturi odgovori gdje je naglašavana "etika profesionalnog policijskog djelovanja". Međutim, i u ovim razgovorima mogla su se iščitati različita razmišljanja i nivoi svijesti, posebno u odnosu na problem *outovanja* i organizovanja javnih manifestacija od strane LGBT osoba odnosno civilnog društva, gdje su prepoznate i svojevrsne protivrječnosti u stavovima.

Posebna zanimljivost studije leži u činjenici da su i sami_e zaposlenici_e, intervjuisane LGBT osobe i aktivisti_kinje isticali da veći problem za LGBT osobe predstavljaju drugi sektori – apostrofirajući najčešće obrazovanje, pravosuđe i medije – koji kreiraju nepovoljan kontekst za konkretno policijsko djelovanje. Ovo, naravno, ne amnestira policiju od njenog dijela odgovornosti za nepovoljan položaj LGBT osoba u društvu. Naime, zbog izloženosti društvenoj stigmatizaciji i straha od *outovanja*, kao i nedovoljne senzibiliranosti same policije, LGBT osobe zadiru od prijavljivanja slučajeva napada i nasilja kojima su izložene, te je s

tim u vezi potrebno dalje raditi na izgradnji povjerenja i proaktivnih strategija – npr. određivanjem kontakt osoba_e u policiji za vezu sa LGBT zajednicom, što je za sada slučaj samo u Kantonu Sarajevo. Budući da konkretan policajac ili policajka ne djeluje i ne živi u društvenom vakuumu, i on ili ona dijeli mnijenja i predrasude generalne populacije prema LGBT osobama, koja, dijelom, uspijeva da prevaziđe profesionalnom etikom kao i strožijim pravilima sankcionisanja koja se primjenjuju ako se ne postupa u skladu sa dobijenim nalogima odnosno važećem zakonima i regulativama.

Budući da je položaj LGBT osoba u bh. društvu jednim dijelom uslovljen i percepcijama i angažmanom zaposlenika_ca ovog sektora, ovim istraživanjem smo, djelimično, uspjele da steknemo dublji uvid u stanje na terenu ali i na svu složenost preplitanja i ukrštanja institucionalnih i vaninstitucionalnih dimenzija, propisa i regulativa, sa jedne, te ličnih stavova, sa druge strane, a koji utiču i oblikuju jedni druge. Takođe, na osnovu dobijenih rezultata formirane su preporuke za poboljšanje javnih politika koje se tiču prava i sloboda LGBT osoba u kontekstu policijskog (ne)djelovanja, zbog čega ovo istraživanje ima i *policy* dimenziju.

Sažetak / Zlatiborka Popov-Momčinović

Glavni rezultati istraživanja ukazuju da LGBT osobe još uvijek predstavljaju nedovoljno vidljivu kategoriju kada je o načinima policijskog djelovanja riječ. Iako se to jednim dijelom može tumačiti pozitivno – tako nam je jedna osoba, zaposlenik_ca, izjavila da nikad nisu imali problema sa ovom populacijom – glavni uzrok ove nevidljivosti nije u navedenoj neproblematičnosti već u malom broju *outovanih* LGBT osoba, nedovoljnoj senzibiliranosti zaposlenika_ca prema specifičnim problemima i potrebama ove grupe, stalnom strahu kojem je ova populacija izložena usljed čega, nerijetko, izbjegava da se obrati policiji za pomoć u slučaju nužde. Takođe, mali broj slučajeva procesuiranih na sudovima koji uz to nisu bili riješeni pozitivno i podsticajno po LGBT populaciju, demotiviše ih da se policiji obrate za pomoć.

Iz tih razloga čiji je ključ nevidljivost, veliki broj intervjuisanih zaposlenika_ca navodi da je položaj ove grupe ili ravnopravan u društvu ili da je oni_e tretiraju ravnopravno. Ovo posljednje može značiti grešku u zaključivanju *pars pro toto*. Posljedica je to nedovoljnog poznavanja same tematike, malog broja registrovanih napada i nasilja, ali i nerazlučivanja između stvarnog stanja u društvu i percepcije tog stanja. No, zaposlenici_e koji su odgovarali da je položaj ove grupe neravnopravan, ovu neravnopravnost dovodili su u vezu sa generalijama kao što su opšte i nepovoljno stanje u društvu, patrijarhalna svijest, balkanski mentalitet kao i situacijom u drugim sektorima, a izuzetno rijetko su to stavljali u kontekst svog (ne)dovoljnog angažmana i načina tretiranja ove populacije. Kroz faktički sve intervjuje sa zaposlenicima_ama je provejavao stav da se oni_e rukovode etikom dužnosti i profesionalnosti, što su ilustrirali sankcijama koje su neki zaposlenici_e trpjeli poslije nasilja na *Queer Sarajevo Festivalu*. Uprkos tome su, kada je o javnim okupljanjima ove populacije riječ, nerijetko napuštali diskurs ljudskih prava i svoje profesionalne dužnosti. Najčešće su izražavali skepticizam, čak i u slučajevima kada su isticali da svako ima pravo na slobodno okupljanje, pravdajući to svojevrsnim pragmatizmom – visok stepen rizika, mogućnost eskalacije nasilja, bespotrebna ugroženost policije na terenu i sl. Iako rjeđe, mogli su se čuti i kategorički stavovi da takva okupljanja jednostavno treba zabraniti.

Iako je velika većina ispitanika_ca izjavljivala da su LGBT osobe građani_ke kao i svi drugi, u jednom navratu se čuo izrazito homofoban stav da su to bolesni ljudi, odnosno u drugom slučaju, u nešto blažem obliku, da su agresivni. Navodna agresivnost je posljedica prisutnih stereotipija da LGBT osobe traže posebna prava i da teže da nametnu svoje

stavove odnosno orijentaciju “normalnom” dijelu populacije.

Posebno značajan segment koji se tiče LGBT osoba u kontekstu istraživanih sektora je *coming out*. Naime, dok je većina ispitanika_ca tvrdila da svako ima pravo da radi šta hoće unutar četiri zida, a nezanemarljiv dio da je *outovanje* stvar svakog pojedinca_ke, iz ovakvih odgovara se ne vide društveno-političke implikacije koje *outovanje* ima. Jer, kako biti *out* u društvu u kome je biti LGBT praćeno stalnim strahom od stvarnih odnosno potencijalnih napada i prijetnji? Kao što je duhovito primijetio slovenački istraživač Roman Kuhar, kao da se čitav život može provesti unutar četiri zida!? Takođe je značajno da su zaposlenici_e prepoznali značaj doedukacije i dalje senzibilizacije i doprinos civilnog društva u ovom segmentu. Međutim, ostaje upitno koliko je ovo izrečeno više deklarativno budući da je velika većina navela da ne poznaje nijedno udruženje koje se bavi ovom tematikom.

Ključne riječi: *LGBT osobe, BiH, unutrašnji poslovi, zločin iz mržnje, coming out, civilno društvo, LGBT aktivizam*

1. Uvod / Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinović

“Društvo koje očekuje da je policija ta koja će čuvati njegov nivo, kako bih rekao, kulture je u velikoj zabludi!”

zaposlenik_ca sektora unutrašnjih poslova

1.1 Kontekst

LGBT zajednica predstavlja jednu od najmarginalnijih grupa bh. društva. Međutim, dok druge i, nažalost, nebrojene marginalne grupe u BiH mogu, u relativnom smislu, javno i otvoreno ukazivati na vlastitu diskriminaciju i marginalizaciju, *outovanje* LGBT osoba u borbi za priznavanje i uživanje vlastitih prava nerijetko vodi još većoj diskriminaciji i izloženošću nasilju. Ova grupa je, fukoovskim jezikom rečeno, izložena posebnom obliku *nadziranja i kažnjavanja*. Naime, radi se o disciplini kao blokadi, a koja se uvodi u *vanrednim* slučajevima: “sprečiti širenje zla, prekinuti komunikacije, zaustaviti protok vremena”.¹ Jer, ne radi se o direktnoj kontroli vlasti nad nepoželjnim elementima kroz stroge, hijerarhijske i funkcionalne mehanizme, kakve predstavljaju zatvori, već o difuznoj proizvodnji moći kroz interpelaciju u svijest pojedinca i društva o onome što je *zlo, neprirodno, nepoželjno*. Uprkos tome, cilj je isti: stvaranje poslušnih tijela, a u kontekstu bh. društva stvaranje etničke biomase koja će samu sebe reproducirati. Iz tih razloga, LGBT teme se nerijetko posmatraju kao simbol onog što je strano “prirodnom” stanju etno-konfesionalno podijeljenog društva kakvo je bosanskohercegovačko.

Pri kontekstualiziranju društvenog okvira u kom su situirane LGBT osobe u Bosni i Hercegovini treba istaći da se ovdje radi o podijeljenom društvu u kojem je ustanovljen sistem konsocijacijske demokratije koju karakterizira donošenje odluka konsenzusom tri konstitutivna naroda, što dovodi do čestih blokada institucija i rezultira sporošću u donošenju kao i provođenju zakona. Često se zakoni donose *pro forme* ispunjavanja evropskih standarda, ili, kako nam je jedna intervjuirana osoba, zaposlenik_ca sektora unutrašnjih poslova, naglasila, “da se zamažu oči međunarodnoj zajednici”, koja je prisutna i još uvijek proaktivna u BiH, a da pritom ne postoji kulturno-vrijednosna podloga za provedbu takvih zakona kao ni sami proračuni koliko bi provedba koštala. Takav jedan okvir se dodatno

1 Fuko, M. *Nadzirati i kažnjavati*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, 1997., str 203

obrušava na i onako nepovoljan status LGBT osoba u našem društvu. Dalje, u društvu u kojem je gotovo polovina radno sposobnog stanovništva nezaposlena i u kojem vlada izuzetna socijalna deprivacija, ljudska prava različitih manjinskih i marginalnih grupa se nerijetko posmatraju kao *luksuz*.

Etnički centrirane diskurzivne prakse koje koloniziraju bh. stvarnost zavise od proizvodnje specifičnih narativa. U protivnom, narativna entropija ugrožava samo postojanje onog etničkog, kojem su za opstanak potrebne konstantne *prijetnje*.² LGBT populacija se proizvodi kao jedna od takvih prijetnji, koja se, kako je jedna osoba, aktivista_kinja, tokom intervjua istakla, posmatra kao da je "pala sa Marsa", "uvezena sa strane", a ne kao sastavni dio naše svakodnevnice i društvene stvarnosti. Predstavljanje ove populacije kao potencijalno subverzivne i/ili rizične, doprinosi kreiranju moralne panike što vodi ka većoj marginalizaciji pripadnika_ca LGBT zajednice. Površnost, primitivizam, agresivnost, koja se graniči sa fašizmom, poruke koje cirkuliraju o ovoj populaciji, bilo formalnim bilo neformalnim kanalima, čine od ove grupe državnog neprijatelja br. 1, iako se faktički i ne zna koliko ima pripadnika_ca LGBT populacije. Stoga se nekad govori o skupini a ne o zajednici u pravom smislu riječi – zbog izraženog straha od *outovanja* i otkrivanja vlastite seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

No, bez obzira na nepostojanje uvida u brojnost LGBT populacije u BiH, demokracija jednog društva se ne mjeri standardima odlučivanja po sistemu većinskog glasanja kao ni sintagmama *vox populi vox Dei*. Ona se mjeri stepenom poštovanja različitosti i razvijenošću mehanizama kojima se manjine štite od *tiranije većine*. I u razvijenijim i u *demokracijama* zemljama vode se različite rasprave po tom pitanju. Tako, naprimjer, konzervativni krugovi ističu da je došlo do proizvodnje "političke viktimologije", gdje različite grupe, uključujući i LGBT populaciju, prevashodno same sebe percipiraju kao žrtve, i narcistički odbijaju odgovornost za vlastitu sudbinu i u tome nalaze čak i svoj ulog.³ Naravno, neki elementi ovih navoda ne trebaju se unaprijed odbaciti – tako smo i same nakon vođenja intervjua uočile da LGBT osobe ne samo da zaziru od prijavljivanja napada zbog nepovjerenja u institucije već nerijetko zaziru i od samih organizacija koje se bave zaštitom, promocijom i zagovaranjem ljudskih prava. Riječima Džudit Batler (Judith Butler), na kraju i same "ulažu" u

2 Vlasisavljević, U. "Bosnia and Herzegovina: The Continuity of Ethno-politics in the Age of European Integration" in: *Twenty Years After: Post-communist Countries and European Entegration*. Brussels: Heinrich Böll Stiftung, European Union, 2009., p. 79

3 Mesić, M. *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga, 2006., str. 390

vlastito tlačenje.⁴ No, to nipošto ne umanjuje odgovornost nadležnih institucija, različitih društvenih aktera_ki kao i društva u cjelini za nepovoljan tretman i položaj LGBT populacije, budući da su one te koje proizvode ili, u krajnju ruku, omogućavaju navodnu viktimologiju, ako se o njoj uopće može govoriti.

S tim u vezi, od izuzetne je važnosti bilo odrediti i odnos policije prema ovoj populaciji, s obzirom da je riječ o prvoj instanci kojoj se LGBT osobe obraćaju u slučaju prijetnji ili izloženosti napadima i nasilju. Kao što je primijetila jedna intervjuirana osoba, aktivista_kinja, "policija je najbitnija instanca, jer ako se žrtva obeshrabri na prvom koraku, teško će ustrajati dalje." Iz tih razloga je jako bitna profesionalnost i senzibilizacija policije, a što smo, između ostalog, pokušale istražiti i naglasiti ovom studijom.

1.2 Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj ove kvalitativne studije bio je ispitati stavove relevantnih aktera i akterki o problemima i potencijalnim uzrocima problema sa kojima se suočavaju pripadnici_e LGBT zajednice kada je u pitanju odnos zaposlenika_ca u sektoru unutrašnjih poslova prema LGBT osobama, kao i razumijevanje i objašnjenje položaja LGBT osoba kroz prizmu navedenog sektora. Na osnovu dobijenih podataka, cilj je također bio ponuditi smjernice za što kvalitetnije lociranje i rješavanje stvarnih i potencijalnih problema sa kojima se LGBT osobe susreću kada je riječ o oblicima policijskog (ne)djelovanja i tretmana. Poseban cilj je bilo prepoznavanje specifičnosti i različitosti stavova zaposlenika_ca ovog sektora u odnosu na druge intervjuirane aktere i akterke, kao i razlučivanje ličnih stavova od institucionalnih mehanizama kroz prizmu njihovog preklapanja, imajući u vidu da akteri_ke kreiraju ove mehanizme te da postojeći mehanizmi utječu na način njihovog postupanja.

4 Butler, J. "Univerzalnosti koje se natječu", u: Butler, J., Laclau, E., Žižek, S. *Kontigencija, hegemonija, univerzalnost*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2007., str. 152

2. Metodologija studije

/ Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinović

Ova studija je vođena principima kvalitativne metodologije bazirane na važnosti razumijevanja (veberijansko *Verstehen*) društvenih pojava. Ovakav pristup je, kada je o pravima i slobodama LGBT osoba, više nego bitan imajući u vidu mali broj deklariranih pripadnika_ca LGBT zajednice zbog čega kvantitativni pristup okrenut istraživanjima stavova u masi i na većem uzorku ne bi omogućio uvid u slojevitost marginalizacije ove društvene grupe. Kako je fokus bio na LGBT zajednici u specifičnom kontekstu (sektor unutrašnjih poslova), smatralo se bitnim prikupiti i analizirati percepcije relevantnih društvenih aktera_ki čija (sa)znanja, osjećanja, angažman faktički oblikuju entitet koji se proučava. Jer, problem koji se istražuje nije *tamo negdje* (engl. *out there*), već je inherentno oblikovan stavovima i društvenim interakcijama onih koji ga konstruiraju.⁵ Poseban značaj ovog metodološkog pristupa jeste što izbjegava kartezijsku asimetriju između subjekta i objekta istraživanja, te, budući da je riječ o društveno angažiranom istraživanju, otvara prostor za ekspresiju i subjektivaciju ranjive društvene grupe kao što je LGBT zajednica i njenu ulaznicu u društveno-politički i naučni *mainstream*. Kvalitativna metodologija također nadilazi rigidnost *objektivnih*, statističkih istraživanja koja nerijetko *omalovažavaju* stvarna životna iskustva, i odgovaraju hijerarhijama moći kako u nauci tako i u društvu.⁶

Istraživanje je provedeno tehnikom polustrukturiranih intervjua koji omogućuju da se razotkrije ne samo ono što je rečeno, već i nedorečeno i prešućeno, kao i da se tokom samog razgovora dođe do novih saznanja koji su u istraživačkom planu previđeni ili zapostavljeni. Svojevrсна *labavost* strukture ove tehnike otvara prostor za naučnu imaginaciju i dublje uranjanje u problem istraživanja, ali i otkrivanje onog neočekivanog.⁷ Intervjui su vođeni oko tematskih cjelina koje se odnose na generalni položaj LGBT populacije u bh. društvu, poznavanja ove tematike od strane zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova, percepcije o vlastitom radu kada je o zaštiti prava i sloboda LGBT osoba riječ, nivou njihove senzibilizacije, ukrštanja profesionalnih i ličnih stavova, koji mogu da osnažuju odnosno slabe jedni druge. Radi dobijanja šireg uvida i konteksta, intervjuirani_e

5 Bryman, A. *Social Research Methods. 4th ed.* Oxford: Oxford University Press, 2012., p. 180

6 E. Thun, "Konstruiranje spola u mađarskom kulturnom diskursu devedesetih godina", u: D. Knežević et al (ur.). *Žene i politika. Feminizmi na istočni način.* Zagreb: Ženska infoteka, 2000., str. 89

7 V. Grix, J. *Demistifying Postgraduate Research.* Birmingham: University of Birmingham Press. 2001., p. 76

su i pripadnici_e LGBT zajednice koje su imale dodira sa policijskim strukturama odnosno posjeduju relevantne informacije o načinima policijskog (ne)djelovanja, kao i aktivisti i aktivistkinje koje se bave LGBT pravima kao i ljudskim pravima uopće – da bi se obezbijedila kritička distanca spram dobijenih podataka ali i poliperspektiva.

Imajući u vidu hijerarhijsku strukturu policije, a da bi se obezbijedila reprezentativnost dobijenih podataka, u uzorak su birani zaposlenici_e sa različitim nivoa policijske strukture, kao i pripadnici_e LGBT zajednice i aktivisti_kinje, osobe koje posjeduju relevantna iskustva, znanja i koje su angažirane u pitanjima koji se tiču problema našeg istraživanja.

Razgovori su obavljani sa sagovornicima_ama koji su kontaktirani po principu njihove važnosti za samo istraživanje. Intervjui su obavljani u vremenskom rasponu maj–juli u većim gradovima, Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, kao i u Livnu,⁸ manjem gradu. Za Livno su pitanja za intervju, na osnovu dogovora sa tamošnjom Upravom policije, poslata poštom, nakon čega je zaprimljeno deset odgovora.

Istraživanjem su obuhvaćeni naredni socijalni akteri i akterke (ukupno 24):

- Zaposlenici_e entitetskih ministarstava unutrašnjih poslova (3 intervju)
- Zaposlenici_e kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova (2 intervju)
- Načelnik_ca policije (1 intervju)
- Komandiri_ke policijskih stanica (3 intervju)
- Policajci_ke koji_e rade na terenu (11 intervju)
- LGBT osobe (2 intervju)
- Aktivisti_kinje nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima (2 intervju)

Također su poslata e-mail dopisi policijskim akademijama u RS-u i FBiH da bi se dobio uvid u edukaciju budućih policajaca_ki, ali je odgovor dobijen samo od Policijske akademije RS-a.

Na osnovu istraživačkog nacrta, planirano je da intervjui traju minimum sat vremena, da bi se stekao dublji uvid u slojevitost percepcija ispitanika_ca, što je i bio slučaj kada je riječ o ministarstvima, LGBT osobama i aktivistima_kinjama. U ostalim slučajevima intervjui su trajali u prosjeku dvadeset do dvadeset pet minuta.

8 Istraživanja drugih sektora u okviru ovog projekta su također pokrila i Višegrad. S obzirom da Višegrad nema centar javne bezbjednosti, u ovom gradu nisu ni vršeni intervjui.

3. Analiza rezultata

/ Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinić

3.1 Prava i slobode LGBT osoba u kontekstu sektora unutrašnjih poslova

Da bi se stekao sistematičan uvid u ovu problematiku, najprije je bilo potrebno raspolagati relevantnom statistikom o napadima, nasilju i prijetnjama kojima je izložena LGBT populacija. Zabrinjavajuće je, pak, da su intervjuirani zaposlenici_e u istraživanom sektoru na svim nivoima navodili kako nemaju preciznih podataka i informacija, a jedan broj njih upućivao nas je na "knjigu događaja" gdje se nalaze svi slučajevi. Međutim, knjiga ne sadrži klasifikaciju po kojoj bismo mogle da odredimo koji su od navedenih slučajeva relevantni za naše istraživanje. Iz razloga nedovoljne upoznatosti, ispitanici_e su nerijetko otvoreno slutili da stanje nije zadovoljavajuće, dok su pak neki navodili da je položaj LGBT osoba u društvu ravnopravan, što se također može objasniti istim argumentom.

Simptomatično je da precizne podatke nemaju ni nevladine organizacije specijalizirane za praćenje postojećeg stanja, odnosno promociju ljudskih prava i sloboda, jer za ove slučajeve uglavnom saznaju iz medija, ili onda kada ih žrtva obavijesti ili im se direktno obrati za pomoć. Na nepostojanje statistike o napadima ukazuju i mišljenja predstavnika_ca međunarodne zajednice, ali i urađeni izvještaji, koji naglašavaju da je slučajeve koji su motivirani mržnjom potrebno prikupljati odvojeno od slučajeva diskriminacije, jer su to različiti fenomeni.⁹ Također, u izvještajima se ističe da su za prikupljanje ovih podataka u BiH nadležne različite institucije. Stoga se može zaključiti da se u situaciji kada se različite institucije navodno bave ovom statistikom, njom niko ustvari ozbiljno ne bavi.¹⁰

Gore opisani problemi povezani su i sa nerazumijevanjem ove kategorije krivičnih djela, što je karakteristično ne samo za BiH već i za zemlje gdje je ovakvo zakonodavstvo novijeg datuma.¹¹ Iz tih razloga su neki od zaposlenika_ca bili skeptični prema ovoj terminologiji odnosno načinu prikupljanja podataka. Jedna ispitivana osoba je istakla da je kategorija *zločina iz mržnje* nespretnan prijevod sa engleskog jezika, te da

9 Mehmedić, A., Izmirlija, M., Madacki, S. (ur.). *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mnijenja*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2012., str. 158

10 Ibid, str. 159

11 Ibid, str. 159

je pogrešno da se npr. u izvještajima OSCE-a provalna krađa u crkvu ili džamiju tretira kao zločin iz mržnje. Na sličnom fonu su neki od ispitanika i ispitanica istakli da se često radi o krivičnim djelima koja su zapravo motivirana materijalnom korišću, ali se tumače kao da su počinjena iz *vjerske mržnje*. Ne negirajući pri tom potrebu da se "fizički napad na homoseksualce ili lezbejke od strane nekoga ko mrzi ovu populaciju podvede pod ovaj zakon", konstatirano je da to može biti kontraproduktivno kada je o načinu policijskog razmišljanja i djelovanja riječ, iako ga u daljem procesu (na nivou tužilaštva, suđenja) treba ubaciti. I druga ispitivana osoba, aktivista_kinja civilnog društva, na drugi je način ukazala na nerazumijevanje koncepta zločina iz mržnje u BiH: kada se o tome govori najčešće se misli na fizičko nasilje a zaboravlja se da i uvredljivi grafiti spadaju u ovu zakonsku kategoriju. Zdravorazumski posmatrano, nasilje se obično percipira kao fizičko nasilje, pri čemu se zaboravlja da je ono više nego često i psihološko,¹² te da ga LGBT osobe tako percipiraju i osjećaju:

*"Ne bojim se fizičkog nasilja. Fizički bol je vrsta bola sa kojom se mogu izboriti. Ali emocije bježe, ne možeš ih 'uhvatiti'. U slučaju fizičkog bola, postoje lijekovi. No kada se radi o emocijama, ne znam..."*¹³

Jedan od posebnih problema je neujednačeno zakonodavstvo: dok u RS-u i Brčko distriktu postoji zakonska regulativa na osnovu koje se npr. napadi i nasilje nad LGBT zajednicom gdje je inkriminirana radnja povezana sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom podvede pod kategoriju zločina iz mržnje i rezultiraju strožijim sankcijama, u Federaciji to nije slučaj. Vlada FBiH je u julu ove godine uputila Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona FBiH u parlamentarnu proceduru po skraćenom postupku. Koalicija za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje uputila je prijedlog amandmana na Prijedlog zakona klubovima stranaka i radnim tijelima Parlamenta Federacije BiH te preostaje da se vidi dalji razvoj događaja. Da su predložene izmjenke zakonske regulative više nego potrebne, pokazuje i iskaz jedne osobe, pripadnika_ce LGBT zajednice, koja je bila žrtva napada u FBiH. Naime, čitav slučaj fizičkog napada bio je procesuiran kao prekršaj! Neujednačeno zakonodavstvo i nedovoljna senzibilizacija nerijetko rezultiraju problematičnom postupanju policije. Kao ilustracija može se navesti primjer dvije djevojke koje su se poljubile u sarajevskom kafiću, nakon čega su izgurane iz kafića. Intervenirala je policija koja je uzela njihove lične podatke ali ne i iskaze. Potom je jedna od njih primila zahtjev za pokretanje prekršajnog

12 Švab, A. Kuhar, R. *The Unbearable Comfort of Privacy. The Everyday Life of Gays and Lesbians*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2005., p. 118

13 Ibid, p. 111

postupka jer su njih dvije, navodno, kršile javni red i mir. Djevojke su oslobođene optužbe tek nakon dvije godine.¹⁴

No i tamo gdje postoji relativno povoljnija zakonska regulativa (u RS-u i Brčko distriktu), lociraju se i specifični problemi u primjeni zakona,¹⁵ što proizlazi iz činjenice da u BiH dominira *indirektna* zaštita LGBT osoba budući da se zaštita ne vezuje za određene karakteristike žrtve, već za posljedicu krivičnog djela kao što su npr. tjelesne povrede ili smrt.¹⁶ Prema riječima jedne osobe, zaposlenika_ice sektora unutrašnjih poslova, to bi moralo biti prepoznato “negdje u kaznenom zakonu da bi policajci kao oni koji sprovode zakon mogli da reagiraju..., jer policija ne može reagirati ako to ne stoji u zakonu, ako zakon to nije prepoznao kao kategoriju.” Poseban problem koji je prepoznala druga intervjuirana osoba, aktivista_kinja, jeste da se ne prepoznaju posebne kategorije ovakvih kaznenih djela već se unutar policije formiraju jedinice koje su generalno zadužene za zločin iz mržnje, što najčešće rezultira različitim praksama. Tako su u RS-u za LGBT zajednicu zadužene jedinice koje se bave nasiljem nad ženama, a jedna osoba, pripadnik_ca same zajednice iz RS-a, navela je da ne postoje policajci i policajke za vezu kojima bi se mogli obratiti u slučaju nasilja. To je vjerovatno posljedica činjenice da Krivični zakon Republike Srpske ne navodi seksualnu orijentaciju kao potencijalni uzrok zločina iz mržnje, te kao jedina mogućnost preostaje “širenje riječi *spol* pod koji bi se eventualno mogao podvesti rodni identitet.”¹⁷ Stoga, u zavisnosti od tipa prekršaja ili krivičnog djela zavisi i pod nadležnost koje jedinice će se pojedini slučaj zvesti, što za posljedicu ima raspršivanje informacija. Kako je istakla intervjuirana osoba, aktivista_kinja, u RS-u se radi na tome da se u zakon uvede i ova kategorija. Ipak, treba napomenuti da u Krivičnom zakonu RS, pored nabrojanih potencijalnih uzroka zločina iz mržnje, stoji i formulacija “ili drugih osobina”.¹⁸ Kako se navodi u publikaciji *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine*, “na normativnom nivou do sada nijedna obavezujuća međunarodna konvencija na univerzalnom nivou ne spominje seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, ali su upravo organi

14 Banović, D., Vasić, V. *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013., str. 85

15 Numanović, A., Muharemović, S., Popov-Momčinović, Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar, 2013., str. 22

16 Banović, D., Vasić, V., op. cit., str. 81

17 Ibid, str. 77

18 “Ukaz o proglašavanju zakona o izmjenama i dopunama zakona Krivičnog zakona Republike Srpske”. *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 28/94.

za kontrolu primjene međunarodnih konvencija progresivnim tumačenjem u konkretnim slučajevima ili kroz opšte komentare uključivali seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije”.¹⁹ Ovo ne znači da nije potrebno raditi na zagovaranju uvođenja ove kategorije u zakonski okvir što bi, između ostalog, u velikoj mjeri pozitivno utjecalo na tretman ovih slučajeva od strane policije, već se naglašava značaj korištenja onih mehanizama za zaštitu ljudskih prava *koji već postoje* u BiH ali i na međunarodnom nivou. Na taj način bi se kroz *case law* doprinijelo kreiranju pravnog okvira za zaštitu prava LGBT osoba u BiH te generirao pritisak za izmjenu onih zakonskih rješenja koja nisu u skladu s međunarodnim standardima ljudskih prava.

I dalje, dok je u RS-u i Brčko distriktu zakonski propisano da se službeno procesuiru ako žrtva navede da je razlog napada na nju seksualna orijentacija, policija u Federaciji BiH nema obavezu da to zavede, već je na žrtvi da to zahtijeva, a onda od suda zavisi hoće li to ocijeniti kao otežavajuću okolnost. Upravo se u ovome ogleda značaj uloge policije a ne samo pravosuđa. Kako je istakla jedna ispitivana osoba, “Policajac je mali sudac jer on o nekim stvarima odlučuje na licu mjesta... Na osnovu policajca koji sastavlja izvještaj i dostavi (ga), tužitelj ocjenjuje je li to velika društvena opasnost ili nije.”

Zbog neusklađenosti zakona, moraju se uzeti i subjektivni i objektivni kriteriji u obzir da bi jedno krivično djelo bilo tretirano kao zločin iz mržnje. Stoga je od izuzetne važnosti senzibiliziranost policije koja prva dolazi u dodir sa žrtvom / žrtvama. Većina intervjuiranih koji rade u ovom sektoru najčešće je isticala da sve građane i građanke tretira jednako, nepristrasno i profesionalno, a jedna osoba je podvukla da je postupanje policije znatno bolje nego što je sama percepcija LGBT zajednice o postupanju policije. Ostaje pitanje kako biti objektivna i nepristrasna kada se radi o posebnoj, izrazito ranjivoj grupi koja ne predstavlja opću populaciju u klasičnom smislu. U tom kontekstu, podvlačeći više puta vlastitu iskrenost i profesionalnost tokom intervjua, ova osoba nam je otvoreno rekla da se stavovi samih zaposlenika_ca unutrašnjih poslova ne razlikuju od generalnih stavova prisutnih u bh. društvu, koji su po njenom mišljenju izrazito nepovoljni i stereotipni. Uprkos tome, naglasila je, postupanje policije u skladu je sa najvišim evropskim standardima. I dalje: “Ja mislim da je bolje da je postupanje policije profesionalno i da je korisnije za ovu populaciju da je to tako nego da je obrnuto: da je percepcija zadovoljavajuća a da je postupanje loše. Prema tome, postupa se, ako postoje neki parametri, to je u skladu sa nekim evropskim standardima.

19 Banović, D. *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u BiH*. Sarajevski otvoreni centar: Sarajevo, 2011., str. 42, 43.

No percepcija, nisam siguran_ na da je različita i logično je da ne bude različita nego što je u zajednici.“ Ovo je potvrđeno i iskazima drugih zaposlenika_ca ovog sektora koji su navodili da ne odobravaju istospolne zajednice, dok je jedna osoba izražavajući svoje *mišljenje* o LGBT osobama i istospolnim zajednicama čak koristila i termine kao što su npr. “grozota“ i “bolesne osobe“.

Nameće se pitanje i svojevrsni skepticizam da li se percepcija vlastitog postupanja koja se ocjenjuje da je po najvišim evropskim standardima može tako jednostavno, dihotomno odvojiti od stanja svijesti i priznate nedovoljne senzibiliziranosti i slabe informiranosti. To su i intervjuirane osobe iz istraživanog sektora *priznale*, upućujući na jaz između stanja i percepcije o stanju kada je riječ o pravima i slobodama LGBT osoba. Ovaj jaz se može djelimično tumačiti i činjenicom da je akumulirano iskustvo i način tretiranja ove populacije bio nepovoljan i odrazio se i dalje se odražava na kolektivnu svijest, podsvijest ali i nedostatak svijesti generalnog društva.²⁰ Većina zaposlenika i zaposlenica ovog sektora pozivala se na patrijarhalnu svijest i *balkanski* mentalitet koji vlada u čitavom društvu. Treba naglasiti da – čak i ako uzmemo u obzir da i u samoj aktivističkoj zajednici koja se bori za prava LGBT osoba ne postoji konsenzus o metodama koje je najbolje primijeniti u borbi za ravnopravnost i prava ove populacije te da se i oni pri izboru zagovaračkih alata nekad pozivaju na mentalitet – patrijarhalna i tradicionalna priroda bh. društva ne smije služiti kao izgovor za nizak nivo informiranosti i educiranosti policijskih službenika i službenica o ovim pitanjima i pasivan stav spram LGBT zajednice. Naglašavamo to posebno zato što su doneseni novi zakoni i mehanizmi za njihovo provođenje, i jer su zaposlenici_e tokom razgovora stalno provlačili tezu o vlastitoj profesionalnosti, posvećenosti u provođenju zakona i *veberijanskoj* etici dužnosti, koja, ideal-tipski vlada u javnim službama. Uprkos tome, jedna osoba iz sektora unutrašnjih poslova izjavila je da u samoj policiji postoji neka vrsta otpora prema temama koje se odnose na prava i slobode LGBT osoba. U razgovorima sa građanima_kama ali i kolegama nailazi na reakcije: “Joj, nemoj o tome, to je vruć krompir“, zaključivši da i sami policajci strahuju šta da kažu i na koji način, i kakve bi reakcije njihovi stavovi mogli izazvati.

Dva slučaja dokumentirana u *Godišnjem izvještaju o stanju ljudskih prava LGBT osoba* Sarajevskog otvorenog centra iz 2012. godine potkrepljuju ove navode. Naime, transrodna osoba koja je bila privedena u policijsku stanicu zbog navodne neposlušnosti prema policijskom

20 Na šta ukazuje npr. činjenica da je sve do 1991. Krivični zakon SRBiH, član 93, definirao muški homoseksualni odnos kao protivprirodni blud. V. Banović, D., Vasić, V. *Seksualna orijentacija i rodni identitet: Pravo i praksa u BiH*, str. 34

službeniku, naišla je na zadirkivanje i stalno ismijavanje od strane policijskih službenika.²¹ Drugi, ozbiljniji slučaj, jer se radilo o fizičkom napadu, odnosi se na mladića koji je napadnut u Mostaru 2012. godine zbog svoje seksualne orijentacije i hospitaliziran sa teškim tjelesnim povredama. Počinitelji nikad nisu otkriveni a, kako se ispostavilo, policijski organi i tužilaštvo nisu bili previše revnosni prilikom obavljanja svoje službene dužnosti.²² S druge strane, osoba s kojom je obavljen intervju, pripadnik_ca LGBT zajednice, opisala je svoje iskustvo poslije fizičkog napada koji je doživjela navodeći da su policajci bili vrlo profesionalni, statusno neutralni u odnosu na sam motiv napada, koji je bio zasnovan na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. No u isto vrijeme je apostrofirala da iz dodira sa višim policijskim strukturama te prema iskustvima nekih ljudi koje poznaje, sva iskustva nisu uvijek baš prijatna, iz čega se da zaključiti da situacija varira od slučaja do slučaja. Iako su zaposlenici_e u ovom sektoru uvijek i kategorički navodili da policija postupa krajnje profesionalno i po najvišim standardima, i da je šta konkretno koji policajac misli više subjektivna i manje bitna stvar, isticano je također da je i taj segment važan imajući u vidu ovdašnji mentalitet i stanje svijesti. Tako je podvučeno da postupanje zaposlenika_ca zavisi i od ovih subjektivnih faktora, koji su često uslovljeni sredinom u kojoj su te osobe odrasle, obrazovanjem i sl. Jedna osoba je, zaposlenik_ca ovog sektora, ističući profesionalnost policije u radu ipak dodala: "Mi ne možemo ući u glavu ljudi... kad neka osoba dođe da se zapošljava u policiji dolazi sa vlastitim stavovima, predrasudama... ne odgajamo ih u policiji pa da odrastu i postanu policajci". Da lični stavovi uz svu profesionalnost policijskih službenika pri obavljanju dužnosti nisu irelevantni potvrđuje i činjenica da je cilj obuke koju prolaze policijski službenici ne samo sticanje neophodnih znanja i vještina za rad u policiji već, prema riječima jedne osobe iz sektora unutrašnjih poslova, i "izgradnja i afirmisanje poželjnog vrijednosnog sistema budućih policajaca." Jer, do kontakata između policije i LGBT osoba neminovno dolazi i u ravni uobičajene, svakodnevene društvene interakcije, tj. i u slučajevima kada LGBT osoba nije žrtva koja prijavljuje zločin ili osumnjičena za neko djelo, i kada policijski službenici i službenice nisu svjesne da razgovaraju sa nekom osobom ove populacije. S obzirom na čestu upotrebu homofobnog jezika, osoba se može osjetiti diskriminiranom na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta čak i onda kad niko drugi sem nje nije svjestan njene pripadnosti LGBT populaciji.

Ovakvi odgovori potvrđuju našu tezu da je konkretno ponašanje

21 Barreiro, M., Vasić, V., Gavrić, S. *Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini u 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013., str. 16-17

22 Ibid, str. 17

zaposlenika_ca uslovljeno i stanjem svijesti i senzibilizacijom a ne samo profesionalnom odgovornošću i dužnošću da se svi građani_ke tretiraju ravnopravno. Jer, iza zalaganja za apstraktnu ravnopravnost svih često se krije i nedovoljna upoznatost sa samom problematikom i specifičnim položajem ove ranjive grupe, a što se posebno pokazalo na nižim nivoima ovog sektora. Tu su uglavnom dobijani šturi odgovori, u kojima se stalno podvlačila *profesionalnost* policije bez šire elaboracije odgovora. Značajan broj zaposlenika_ca ne poznaje terminologiju koja se odnosi na LGBT populaciju a neke ispitivane osobe su i same izjavile da nedovoljno i samo površno poznaju nacionalnu i evropsku zakonsku regulativu u ovoj oblasti. Jedna osoba je, na pitanje o rasprostranjenosti govora mržnje prema LGBT populaciji, naprimjer, istakla da *misli* da to nije široko rasprostranjeno, tvrdeći u isto vrijeme da je to individualna stvar i da ona ne bi ulazila u "problem individualnog mišljenja"! Iz ovakvog jednog odgovora može se iščitati da se sloboda govora iskrivljeno posmatra kao sloboda da se kaže sve. Intervjuirana osoba, pripadnik_ca LGBT zajednice, također je istakla da su zaposlenici_e na višim nivoima senzibilizirani i educirani, i da, jednostavno moraju takvi i biti. Jedna ispitivana osoba iz ovog sektora pokušala je objasniti uzroke ovakvog stanja. Naime, u slučaju nekog skupa ili protesta, kao što je okupljanje LGBT populacije koje je uglavnom praćeno kontraokupljanjima desničarskih, navijačkih i sličnih skupina, "obična" policija koja je na mjestu događaja najčešće se pita što opet "preko mojih leđa". Iz toga se može zaključiti da policija na *okupljanja visokog rizika* pa samim tim i okupljanja LGBT osoba generalno gleda ambivalentno, ističući da su oni ti koji u potencijalnim sukobima na ovakvim okupljanjima izvuku *deblji kraj*. Ovo je, međutim, u koliziji sa naglašavanom etikom dužnosti i profesionalizma, i zapravo više svjedoči o pragmatizmu nego o profesionalizmu. To se vidi i iz stava koji je iznijela jedna osoba, zaposlenik_ca sektora unutrašnjih poslova, da "javne istupe treba izbjegavati. Bosna je Balkan!" Također, prethodno istraživanje urađeno u sektoru pravosuđa pokazalo je da postoji svojevrsna hijerarhija senzibiliteta u policiji, zbog čega ponavljamo pitanje iz te studije koje je postavio pripadnik LGBT populacije: "ako je moguće da policijski službenici još nisu dovoljno senzibilizirani da se korektno odnose prema pripadnicima_ama druge nacionalnosti, šta možemo očekivati kako da se odnose prema LGBT populaciji?"²³

Ova hijerarhija senzibiliteta proizlazi i iz činjenice da je sama policija hijerarhijski ustrojena. Jedna ispitivana osoba iz ovog sektora, iznoseći stav da bi s ciljem premošćivanja nepovjerenja LGBT populacije prema

23 Numanović, A., Muharemović, S., Popov-Momčinović, Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*, ibid, str. 29

policiji *možda* bilo korisno imati određene službenike za vezu (što je do sada slučaj samo u KS), naglasila je značaj stroge hijerarhijske strukture te birokratsku ustrojenost sektora, što se svakako mora imati u vidu pri istraživanju policijskih struktura i njihovog reagiranja i načina djelovanja: "Ako ja dođem do nečega i vi meni to prijavite, vi ste ta osoba koja komunicira... prijaviš ti meni nešto, ja napišem, i ne znam, ja predam šefu, šef preda ovome i... i tu se izgubi informacija. Ja ne bih imao_la mogućnosti pratiti šta i kako, na koji način se odvija istraga. To može, ali neko ko je visoko pozicioniran, ko ima pristup svim informacijama dokle je istraga došla. Ja kao policajac_ka,... donekle mogu pratit vašu prijavu... i onda ja ne mogu dalje pratit jer to nije moj posao. Takva je struktura i ja ne mogu sad ići i gledati nečije izjave". Ovakvo ustrojstvo policije se u kontekstu LGBT prava i sloboda ne mora posmatrati kao *per se* negativno budući da su *više* strukture educiranije i senzibiliziranije, ali je upitno da li se njihova veća educiranost i senzibilnost može direktno odraziti na ponašanje konkretnog policajca ili policajke koja je u direktnom kontaktu sa žrtvom. Ovo je posebno bitno ako uzmemo u obzir nepovjerenje LGBT populacije prema policiji²⁴ i činjenicu da se percepcija o policiji primarno formira u odnosu na kontakt s policajcima_kama koji rade na terenu.

Da bi se ova oblast uredila i postupanje policije prestalo da varira od slučaja do slučaja, kao što je više puta istaknuto, potrebna je dodatna obuka, senzibilizacija i doedukacija. Većina zaposlenika i zaposlenica, a što se tokom intervjua pokazalo, slabo poznaje samu tematiku, koristi *ad hoc* i neujednačenu terminologiju imenujući LGBT osobe najčešće homoseksualcima i lezbejkama. U BiH se preduzimaju prvi institucionalni koraci u ovom smjeru, u okviru entitetskih policijskih akademija, da bi se obezbijedio kontinuitet koji je do sada nedostajao,²⁵ budući da je edukaciju i senzibilizaciju uglavnom sprovodio NVO sektor čije aktivnosti zavise od nestabilnih donatorskih potpora. Prema informacijama koje smo dobili od jedne osobe zaposlene u sektoru unutrašnjih poslova sa Policijske akademije Republike Srpske, prava LGBT osoba se od 2011. godine obrađuju kroz predmet Krivično i krivično procesno pravo (zločin iz mržnje), kao i u sklopu predmeta Ljudska prava i policijska etika (načelo nediskriminacije). Od Policijske akademije u FBiH nismo dobile podatke poslije dopisa

24 Prema mini web anketi koja je provedena među LGBT populacijom u okviru ispitivanja javnog mnijenja o percepciji i iskustvu diskriminacije u različitim sferama, na pitanje "U kojoj mjeri je po vašem mišljenju diskriminacija prisutna u oblasti 'postupanje policije'?", od ukupno 16 ispitanika njih 3 je odgovorilo malo, njih 7 je smatralo da je donekle prisutna, dok je 6 ispitanika iznijelo mišljenje da je diskriminacija u velikoj mjeri zastupljena u policiji. Ni jedan ispitanik se nije opredijelio za opciju da u policijskom postupanju prema LGBT populacije nije prisutna diskriminacija. V. *Izveštaj o rezultatima ispitivanja javnog mnijenja o percepciji i iskustvu diskriminacije*. Fond otvoreno društvo. Dostupno na http://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/Diskriminacija_izvjestaj_1.pdf

25 V. Mehmedović, A., Izmirlija, M., Madacki, S., *ibid*, str. 157

koje smo poslale mailom. Prema riječima ispitivane osobe sa Policijske akademije Republike Srpske, nije dovoljno vremena prošlo otkako se obuka počela odvijati da bi se izvršila procjena o njenoj efikasnosti, čemu dodatno doprinosi i mali broj prijavljenih i procesuiranih slučajeva koji bi mogli poslužiti kao osnova za dobijanje povratne informacije. S obzirom na to, intervjuirani aktivisti i aktivistkinje nemaju nikakvih podataka o institucionalizaciji ovakvih treninga i izdvajanju iz budžeta za te svrhe; informacije nema ni većina zaposlenih u ovom sektoru: dok su neki navodili da su se djelimično susretali sa tematikom dok su pohađali policijsku akademiju, jedan broj se nije susreo sa ovim pitanjima iako su pohađali treninge o ljudskim pravima.

Iz tih razloga, neke nevladine organizacije organiziraju treninge i seminare o pravima i slobodama LGBT osoba. Na doedukacije za zaposlene iz sektora unutrašnjih poslova obično se šalje po jedan predstavnik ili predstavnica, koji potom treba da proširi znanja i iskustva. To, međutim, nije dovoljno. Zaposlenici_e sa kojima smo razgovarale nisu upoznati da takvi treninzi uopće postoje, iz čega se vidi da nema, bar ne u dovoljnoj mjeri, pretpostavljenog prenošenja znanja i iskustva. Također, a što je posebno relevantno, zaposlenici_e su navodili da svaka doedukacija dobro dođe i da je smatraju poželjnom i korisnom kada je riječ o LGBT pitanjima. Ipak, neki su iskazali suzdržanost u odnosu na ove obuke, navodeći da "trenutno nema potrebe za tim" pravdajući to navodnom malobrojnošću LGBT populacije. Ne dovodeći u pitanje značaj edukacije koju provodi NVO sektor, institucionalizacijom edukacija koje obrađuju LGBT tematiku osigurao bi se minimum znanja iz ove oblasti za zaposlenike_ce sektora unutrašnjih poslova te, izvjesno, postigao i određeni nivo željene senzibilizacije. No, treba naglasiti da su iskustva iz zapadnih zemalja pokazala da postoji opasnost da institucionalizirane oblike edukacije provode osobe koje su i same dio policijskih struktura, što rezultira namjernim ili nenamjernim "perpetuiranjem stavova i pretpostavki baziranih na stereotipima".²⁶ Iz tih razloga je više nego potrebno da NVO sektor i dalje bude angažiran na ovom polju, te da se napravi svojevrsna sinergija između formalnih i neformalnih oblika doedukacije i senzibilizacije.

Još je potrebno podvući da postoji i slaganje u stavovima i pripadnika_ca ove populacije i samih zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova o načinu policijskog tretiranja LGBT populacije. Naime, veći problem predstavljaju drugi sektori, kao što su obrazovanje, pravosuđe, mediji.²⁷

26 Radford K., Betts J and M. Ostermeyer. *Policing, responsibility and lesbian, gay, and bisexual community in Northern Ireland*. Belfast: Institute for Research of Conflicts, 2006., p. 10

27 Ovi navodi su utoliko značajniji budući da nismo postavljale direktno pitanje koji je sektor, uslovno rečeno, najodgovorniji za nepovoljan položaj LGBT osoba odnosno zajednice u BiH, već su to sami_e podvukli_e tokom intervjua.

U tom kontekstu, jedna osoba iz LGBT zajednice pomenula je i zdravstvo. Ovo dijelom proizlazi i iz situacije da LGBT populacija uglavnom dolazi u kontakt s policijom nakon što dođe do kršenja njenih prava i sloboda od strane homofobnih pojedinaca i/ili društvenih grupa, ali i različitih struktura, ili pak prilikom organiziranja javnih okupljanja. Također, ne treba zanemariti ni činjenicu da policiju odlikuje stroga hijerarhijska struktura te je od svih sektora u najvećoj mjeri uslovljena pravilima. Kako je jedna osoba sa kojom smo razgovarale podvukla, policija postupa po nalogu i postoje modeli da se policija kazni ako ne postupi u skladu sa njima. Ovakve tvrdnje dodatno su potkrepljene time da su ih na sličnom fonu navodile i pripadnici_e LGBT zajednice. Zaposlenici_e koji su imali dodira sa samom populacijom, odnosno aktivistima i aktivistkinjama, naveli su kako su neki policijski službenici bili najstrože sankcionisani poslije nasilja na *Queer festivalu* u Sarajevu 2008. godine, jer "nisu pravilno procijenili mogućnost opasnosti od napada i nisu blagovremeno poduzeli mjere", iako je policija postupila krajnje profesionalno. U čitavom društvu je stvorena klima da je legitimno napadati učesnike_ce festivala, a mediji su neprofesionalnim izvještavanjem, nekritičkom distancom prema izvoru "informacija" (in)direktno pozivali na diskriminaciju i linč.²⁸ Dok su predstavnici_e policije, recimo, na televiziji javno izjavljivali da se ne smije upotrebljavati sila i da će svako ko pokuša da je upotrijebi "imati posla sa policijom", dotle su političari u medijima, kako je uočila i jedna ispitivana osoba koja radi u sektoru unutrašnjih poslova, kroz "nekakvu intelektualnu oblandu" u formi rasprave zapravo pozivali na nasilje.

Potrebno je također apostrofirati važnost uloge pravosuđa u kontekstu policijskog (ne)djelovanja. U BiH do sada nije bilo sudskih odluka koje bi na adekvatan način adresirale diskriminaciju, nasilje ili govor mržnje zasnovan na seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu. Više nego mali i faktički zanemarljiv broj predmeta na sudovima tiče se prava i sloboda LGBT osoba, i nijedan nije riješen tako da djeluje podsticajno. Naprotiv, u poznatim slučajevima LGBT osobe koje su napadnute našle su se na optuženičkoj klupi, a napadi na *Queer festivalu* rezultirali su jednom oslobađajućom i jednom uvjetnom kaznom.²⁹ Nakon toga je uslijedila apelacija Ustavnom sudu BiH, ali do današnjeg dana nije donesena nikakva odluka.³⁰ Pozitivno rješavanje bar jednog slučaja djelovalo bi, prema riječima nekih zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova i pripadnika_ca LGBT zajednice

28 V. Čaušević, J., Ljevak, K. Čekajući ravnopravnost. *Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2012., str. 32–33

29 Numanović, A., Muharemović, S., Popov-Momčinović, Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*, ibid, str. 23

30 Ibid.

i aktivista_kinja, kao ohrabrujući primjer i podsticaj da se ovakvi slučajevi prijavljuju i rješavaju. Time se ne umanjuje uloga i odgovornost policije koja prva daje indicije o kojem se tipu krivičnog djela radi, ali je potrebno naglasiti da tužilaštva imaju mogućnost da se udalje od primljenog izvještaja.³¹ S obzirom da tužilaštva rade ne velikom broju predmeta, često tretiraju krivična djela počinjena protiv LGBT osoba kao prekršaje.³²

3.2 Uloga NVO sektora u zaštiti prava i sloboda LGBT osoba kroz prizmu sektora unutrašnjih poslova

Ako pogledamo presjek stanja i pratimo historijat LGBT aktivizma, može se reći da u BiH postoji izrazito mali broj udruženja koja se bave LGBT tematikom,³³ a kao dodatni problem se postavlja i to da aktivnosti ovih udruženja nisu najbolje uvezane. Tokom intervjuva aktivisti i aktivistkinje su naveli da, nažalost, postoji i animozitet između nekih udruženja³⁴ i različiti koncepti.

Pored organizacija koje se ciljano bave pravima LGBT osoba, i mnoge druge organizacije civilnog društva su svojim djelovanjem doprinijele vidljivosti i zagovaranju prava i sloboda upravo ove populacije, što kroz samostalno implementirane projekte što kroz uključivanje u mreže koje za cilj imaju zagovaranje inicijativa u kojima se preklapaju interesi brojnih društvenih grupa a ne samo LGBT zajednice. Primjer je *Koalicija za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje*, inicijativa koja pokazuje da je prepoznavanje zajedničkih i preklapajućih interesa među organizacijama civilnog društva čiji se fokusi djelovanja razlikuju od vitalnog značaja. Ipak, treba naglasiti da su organizacije koje se fokusirano bave pravima i potrebama LGBT zajednice u ovom smislu nezamjenjive jer osiguravaju dugoročan fokus na pitanja koja su bitna za samu zajednicu što direktno i indirektno doprinosi *mainstreaming*-u LGBT tema u gotovo sve, suštinski

31 Ibid, str. 28

32 Ibid, str. 29

33 U BiH su prvo formirane neformalne inicijative koje nisu prerasle u formalna udruženja a relativno kasno, tek 2004. g., dolazi do formiranja prvog LGBT udruženja. Trenutno, u BiH faktički postoji samo četiri udruženja: *Okvir* i *Sarajevski otvoreni centar* u Sarajevu, *Equilibrium* u Banjoj Luci, kao i nedavno pokrenuto udruženje u Tuzli uz logističku podršku Sarajevskog otvorenog centra koje još uvijek djeluje neformalno i u fazi je registracije.

34 Isto je locirano i u nekim drugim aspektima aktivističkog djelovanja, a ne samo u LGBT aktivizmu. Npr. u doktorskom istraživanju Zlatiborke Popov-Momčinović *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: dometi, inicijative, kontroverze*, uočen je elitizam i separatizam koji ima i intra-grupnu i inter-grupnu dimenziju, s tim da se to prepoznaje kao problem dok solidarnost predstavlja vrijednost koja se priziva i kojoj se teži – a što je prvi korak u prevladavanju postojeće situacije.

značajne, javne politike. Ovo potvrđuje i činjenica da je dio zaposlenika_ca s kojima smo razgovarale prošao obuke o ljudskim pravima, ali su navodili da one nisu sadržavale i obrađivale prava i potrebe LGBT populacije u njihovoj specifičnosti, ili su ih pak doticale samo minorno i *usput*.

Kada govorimo o saradnji policije sa udruženjima koja se bave pravima i slobodama LGBT osoba, postoje različite percepcije i različiti oblici saradnje ali i nesaradnje. Neka udruženja se bave lobiranjem i obukom u okviru institucija, dok su druga više okrenuta kreativnim performansima u jačanju same zajednice i njenih pripadnika_ca kroz različite oblike lične i grupne ekspresije koja često ima i umjetničku dimenziju. Sarajevski otvoreni centar koristi taktiku čestog slanja dopisa policiji, naprimjer, da se u policijskim stanicama istaknu plakati protiv bi/homo/transfobije s porukom podsticanja LGBT osoba da prijavljuju nasilje, no ovo rezultira i paradoksalnim situacijama. Često se dobija deklarativna i neformalno iskazana spremnost na saradnju od strane nekih institucija vlasti, koja se na kraju ne realizira. Kada je o aktivnosti postavljanja plakata riječ, odazvala su se samo četiri kantona i Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova, iako su dopisi poslani entitetskim ministarstvima kao i ministarstvima unutrašnjih poslova u svih deset kantona.

Neke osobe od intervjuiranih zaposlenika_ca unutrašnjih poslova navodile su da se LGBT osobe policiji često obraćaju upravo preko udruženja. To sigurno odražava stanje generalnog nepovjerenja u institucije sistema. Jedno empirijsko istraživanje je pokazalo da „građani nemaju puno povjerenja u javne institucije. Njih oko 40% smatraju da imamo loše sudije koji se ne razlikuju puno od političara.”³⁵ Ovdje treba napomenuti da manjinske i ranjive društvene grupe čije kolektivno iskustvo i sjećanje uključuje progon i sistematsku institucionalnu diskriminaciju, kao što je slučaj s LGBT zajednicom, često ispoljavaju veći nivo nepovjerenja u javne institucije od opće populacije. Jedan od uzroka nepovjerenja i razlog zašto se LGBT osobe obraćaju institucijama preko udruženja sigurno je strah od *outovanja* kao i prijeko potreban osjećaj podrške i zajedništva. No, postoje i slučajevi da LGBT osobe ne žele ni podršku udruženja, naročito u manjim mjestima usljed navedenog straha od *outovanja*,³⁶ a što često dovodi do paradoksalnih situacija koje rezultiraju onemoćavanjem aktivizma i same LGBT zajednice. Iz tih razloga su aktivisti i aktivistkinje navodile da još uvijek ne možemo govoriti o zajednici već o skupini.

35 Mehmedić, A, Izmirlija M i S. Madacki. *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2011. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mnijenja*, ibid, str. 252

36 Studija u sektoru pravosuđa je ukazala da LGBT osobe opažaju da je stanje u *urbanim* centrima povoljnije, jer je u njima moguće kretati se u različitim i odvojenim krugovima, dok u manjim sredinama "svako zna svakoga". Numanović, A., Muharemović, S., Popov-Momčinović, Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*, ibid, str. 25

I na pitanja o slobodi udruživanja, izražavanja i okupljanja dobijeni su različiti odgovori od samih aktivista i aktivistkinja. U ovom kontekstu treba spomenuti organizaciju *Queer Sarajevo Festivala* koja predstavlja zenit dotadašnjeg LGBT aktivizma, te nemile događaje oko i nakon festivala koji su kulminirali otvorenim fizičkim nasiljem i konstantnom cirkulacijom govora mržnje te doveli do faktičkog prestanka sa radom ove organizacije i do povlačenja zajednice. Ovaj događaj je obezbjeđivala policija te su, kako smo već naveli, dva policijska službenika suspendovana zbog loše procjene rizika, iako je djelovanje policijskih struktura ocijenjeno kao pozitivno u odnosu na npr. političke stranke ili medije koji su doprinijeli stvaranju moralne panike. U razgovoru sa nama, aktivisti_kinje su najčešće isticali da nisu imali problema i da nikad nisu tražili od policije posebnu zaštitu. No, kako je navedeno u *Rozom izvještaju* Sarajevskog otvorenog centra, u oktobru 2012. je udruženje iz Sarajeva koje se bavi LGBT pravima planiralo *flash mob* aktivnost (slogan *Mi smo svugdje*). Aktivnost je u skladu sa procedurama najavljena policiji, ali je policija dala saopštenje da se to ne može organizovati budući da je došlo do promjene pravne procedure kada je riječ o javnim okupljanjima. U osvrtu na ovo dešavanje, u navedenoj studiji stoji da "policija nije željela direktno zabraniti okupljanje kako bi izbjegla negativan publicitet, te da je ovaj potez indirektan način zabranjivanja okupljanja LGBT osoba".³⁷ Sve to potvrđuje tezu koja se provlači da ponašanje policije varira od slučaja do slučaja. Vjerovatno iz tih razloga, intervjuirana osoba zaposlena u sektoru unutrašnjih poslova izjavila je da se ne može govoriti o "istinskoj i iskrenoj saradnji" policije i nevladinih organizacija, zamjerivši civilnom sektoru što veći oslonac traži van naše zemlje i što bolje poznaje ondašnje standarde i zakone. Međutim, ova argumentacija se može ocijeniti upitnom budući da je težnja društva, ili bi trebala da bude, da dosegne te standarde. Također, istakla je da neka od tih udruženja nastupaju agresivno, podvukavši pri tom da nastupaju *pozitivno agresivno* (!) jer jednostavno traže ono šta im pripada. Ova, navodna, agresivnost je diskutabilna budući da veliki broj intervjuiranih zaposlenika_ca nije čuo za udruženja koja se bave LGBT pravima i slobodama, a jedan dio priznaje da nikada nije upoznao pripadnika_cu ove zajednice. I dalje, činjenica da dio zaposlenika_ca informacije o LGBT populaciji dobija iz medija nije ohrabrujuća imajući u vidu način na koji mediji izvještavaju o ovoj populaciji. Sarajevski otvoreni centar je samo u prošloj godini uputio ukupno 15 dopisa ministarstvima unutrašnjih poslova, Vijeću za štampu u BiH i Regulatornoj agenciji za komunikacije, u kojima se ukazivalo na sporne sadržaje u štampanim i elektronskim medijima i na internetu koji su sadržavali govor mržnje prema LGBT osobama.

37 Barreiro, M., Vasić, V., Gavrić, S. *Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini u 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 24

Ovdje treba spomenuti da govor mržnje, kako je u jednom odgovoru na dopis i navedeno, nije u direktnoj nadležnosti policijskih struktura već Regulatorne agencije za komunikacije³⁸ kada je o elektronskim medijima riječ,³⁹ te da u pogledu sankcioniranja govora mržnje postoje i pozitivni primjeri kao što je kažnjavanje televizije PINK upravo po ovom osnovu.⁴⁰ Treba naglasiti da su zaposlenici_e sektora unutrašnjih poslova s kojima smo razgovarale u značajnoj mjeri prepoznali da se problem homofobije generira u različitim društvenim sferama, od porodice, obrazovanja, a posebno u medijima. Iz tih razloga možemo ustvrditi da, u slučajevima kada mediji potpiruju *moralnu paniku* oko nekog javnog događaja, to utječe na procjenu nivoa rizika koji taj događaj može da prouzrokuje – što dodatno otežava posao policiji koja je dužna da obezbijedi sigurnost svih učesnika_ca potencijalnog događaja. Stoga je jedna osoba, zaposlenik_ca unutrašnjih poslova, rekla da se policijske strukture “ne raduju” ovakvim događajima i javnim okupljanjima.

Značajno je to da je nedovoljna saradnja sa civilnim društvom i slaba upoznatost sa LGBT aktivizmom prepoznata kao problem te da je istaknuto da je potrebno postepeno raditi na edukaciji i senzibilizaciji čitavog društva. Jedna intervjuirana osoba je navela da nevladine organizacije mogu učiniti i više, iz čega se može iščitati da se od njih očekuje proaktivnija uloga i veća inicijativa, kojoj će se policija, eventualno, naknadno priključiti. Kako civilno društvo djeluje kroz obuke, senzibilizaciju, zagovaranje, osnaživanje, kreativne performanse koji nadilaze ograničenja postojeće stvarnosti i proširuju pojam *demos-a*, stvaranje osjećaja pripadnosti kod pripadnika_ca LGBT zajednice, njihova proaktivna uloga dijelom je ipak prepoznata i kod zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova. Vjerovatno je iz tih razloga jedna osoba pomalo idealistički istakla da je saradnja policije i nevladinih organizacija vrlo dobra. Iako je priznanje proaktivnosti i značaja koje aktivističko djelovanje ima, mjestimično, izrečeno više deklarativno, pa i suhoparno, ne treba zanemariti ni do sada ostvarene pomake i inicijative koje nisu ostale samo na nivou izrečenog, već su praćene i konkretnim aktivnostima i dale mjerljive rezultate. Osim već spomenutog projekta postavljanja plakata i dijeljenja brošura policijskim službenicima_ama, također je ostvarena saradnja koja je rezultirala

38 S tim u vezi, na dopis Sarajevskog otvorenog centra Federalnoj upravi policije kao i drugim policijskim strukturama zbog prisutnosti govora mržnje u elektronskim medijima odgovoreno je da je ovaj segment u nadležnosti Regulatorne agencije za komunikacije.

39 Za razliku od elektronskih medija, štampani mediji djeluju po principu samoregulacije.

40 Nažalost, napori aktivista_kinja u ovom segmentu traže stalnu posvećenost i praćenje spornih sadržaja s obzirom na nedovoljnu proaktivnost RAK-a i Vijeća za štampu koji uglavnom djeluju, mada ne uvijek, po principu zaprimljenih žalbi. Poseban problem predstavlja deregulacija interneta u kojem sporni sadržaji gotovo nesmetano cirkuliraju i fluktuiraju i komplikovani su za praćenje, što značajno ograničava utjecaj ovih i sličnih inicijativa.

time da u MUP-u KS postoji kontakt osoba za vezu sa LGBT zajednicom. U toku su dogovori oko projektne implementacije koja uključuje i obuku policijskih službenika_ca o LGBT pitanjima, ali će se dalji tok saradnje znati tek nakon završetka ovog istraživanja. Da su ovakve aktivnosti bitne, elaborirala je jedna osoba koja radi u sektoru unutrašnjih poslova: "Kada je ova populacija više prisutna, tada je i ovo Ministarstvo više angažovano". Iz navedenog se jasno vidi značaj postizanja veće vidljivosti LGBT populacije i proaktivnosti organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom i zagovaranjem njihovih prava, što generalno što u kontekstu sektora unutrašnjih poslova. Ipak, ne treba prenebregnuti činjenicu da veliki broj intervjuiranih zaposlenika_ca nije čuo za ova udruženja i nije imao priliku da sa njima saraduje.

Ovi pozitivni primjeri ipak ne umanjuju važnost upozorenja da "ubrzana demokratizacija" i "jačanje civilnog društva" nije u bitnijoj mjeri uzdrmala tradicionalnu podjelu rodnih uloga i identiteta,⁴¹ te se sveobuhvatniji i dalekosežniji pomaci mogu očekivati tek u budućnosti. No, ove futurističke projekcije ne trebaju služiti kao izgovor za nedovoljan angažman i senzibilizaciju kako policije tako i samog civilnog društva koje svoje neuspjehe često pravda psihološkim mehanizmom projekcije "svijetle budućnosti", neizvjesne *per se*. U isto vrijeme, ovim se ukazuje na važnost dugoročnosti i strateškog djelovanja jer, kao što je jedna osoba iz ovog sektora napomenula, o ovim temama se govori faktički jednom godišnje, kada se npr. pokušavaju organizovati ili se organizuju *parade ponosa* u susjednim zemljama, a što ima negativan učinak po LGBT populaciju u BiH i sporost u mijenjaju svijesti bh. društva.

3.3 Coming out u kontekstu sektora unutrašnjih poslova

Coming out predstavlja tzv. jačanje i osnaživanje pripadnika_ca LGBT zajednice kroz javno iskazivanje vlastite seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Naime, u ovom konceptu se podvlači da su pripadnici_e ove zajednice krijući svoju orijentaciju / identitet zapravo često bile izložene različitim oblicima nasilja, uključujući i policijsko nasilje. Biti *out* (izvan) stoga "znači biti unutra – unutar carstva vidljivog, izgovorljivog, onog što

41 Isanović, A. "Medijski diskurs kao muški domen: Predstavljanje roda u dnevnim novinama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji", u: N. Moranjak-Bamburać, T. Jusić, A. Isanović (ur.). *Stereotipizacija: predstavljanje žena u štampanim medijima u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Media centar, 2007., str. 53.

je kulturno razumljivo“.⁴² *Outovanje* implicira prepoznavanje, prihvatanje, izražavanje i dijeljenje svoje orijentacije sa drugima ali i sa samim sobom.⁴³

U BiH, nažalost, *outovanje* još uvijek izaziva podozrenje u javnosti. Jedna osoba, zaposlenik_ca ispitivanog sektora, istakla je da “pripadnici te populacije kriju to kao zmija noge” upućujući pri tom na nepovoljno stanje svijesti koje preovladava u bh. društvu. Gotovo svi zaposlenici_e sa kojima smo razgovarale isticali su da je *outovanje* privatna, individualna stvar svakog pojedinca_ke, što je protivrječna tvrdnja imajuću u vidu činjenicu da *outovanjem* to postaje i javna činjenica koja ima političke posljedice.⁴⁴ Jer, više je nego upitno posmatrati ovaj proces kao privatnu stvar svakog pojedinca_ke ako on ili ona živi u nepovoljnom društvenom okruženju gdje *outovanjem* postaje potencijalna meta različitih oblika napada. Iz tih razloga, kao što nam je jedna osoba, aktivista_kinja iz nevladine organizacije za ljudska prava, ukazala, LGBT zajednica živi u stalnom strahu, usljed čega se još uvijek vrtimo u krugu kada je riječ o zaštiti prava i sloboda ove populacije – garantiramo najviši nivo poštivanja ljudskih prava i sloboda što zapravo ne možemo kao društvo da iznesemo. Stoga se implicitno može pretpostaviti da, imajući u vidu da većina intervjuiranih zaposlenika_ca nije upoznata sa konkretnim slučajevima nasilja nad ovom zajednicom, velika većina takve slučajeve zapravo i ne prijavljuje, a što su sagovornici i sagovornice iz civilnog društva i LGBT zajednice naglasile kao mogućnost. S obzirom na specifičnost ove populacije koja se ogleda upravo u procesu *outovanja*, porast / opadanje broja prijavljenih napada koji su motivirani rodnim identitetom i/ili seksualnom orijentacijom često se tumači kao porast / opadanje vidljivosti same populacije ili kao indikator porasta / opadanja povjerenja u policiju i pravosuđe. Iako u manjem intenzitetu, ovu su mogućnost potvrdili i zaposlenici_e sektora unutrašnjih poslova, *krijući* je pritom iza općih stavova kao što je postojanje bezrazložnog i nepotrebnog nepovjerenja u policiju u čitavom društvu. Ako uzmemo u obzir rezultate istraživanja koje je provelo Udruženje Q, ostaje upitno da li se ovo nepovjerenje LGBT osoba može pravdati generalnim presjekom percepcija u društvu budući da je riječ o marginaliziranoj i isključenoj društvenoj grupi. Prema nalazima ankete koja je provedena u okviru spomenutog istraživanja, policijske stanice se također nalaze na listi ustanova u kojima su *outovane* LGBT osobe doživjele diskriminaciju, te se navodi da su odgovori ispitanika_ca kada je riječ o policiji “vezani

42 Huremović, L. “Coming out”, u: Huremović, L. (prir.). *Izvan četiri zida: Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2012., str. 52

43 Ibid.

44 Jedna osoba iz sektora unutrašnjih poslova tako je podvukla da je “jedno privatna stvar LGBT osobe a posve drugo kad ta osoba to svoje opredjeljenje u tom pravcu iznese u javnost”, elaborirajući to filozofskom terminologijom o pravima čovjeka kao pojedinca i pravima čovjeka kao *zoon politikon*-a.

uz ponašanje i stav policijskog osoblja. Takav tretman je opisan kao nenaklonjenost zasnovana na predrasudama i praćena verbalnim komentarima“.⁴⁵

Kritički se osvrćući na cjelokupnu situaciju u državi i položaj LGBT osoba, jedna osoba zaposlena u sektoru objasnila je da kada se govori o manjinama u BiH uglavnom se misli na nacionalne manjine te je pitanje razvoja društva kada će se opća društvena percepcija pojma manjina proširiti i na seksualne manjine. U tom svjetlu, neki sagovornici i sagovornice su navodile primjer prakse da se u etničke manjinske zajednice šalju policijski službenici i službenice koje su pripadnici i pripadnice iste etničke grupe s ciljem da se izgradi povjerenje između date zajednice i policije, uz šta su naglašavale potrebu da se u policiji u BiH počnu zapošljavati pripadnici_e romske zajednice kao najbrojnije etničke manjine. Zapošljavanje LGBT osoba kao policijskih službenika s ciljem jačanja povjerenja ove populacije prema policiji praksa je u brojnim zapadnim zemljama. Poznat je, recimo, slučaj San Francisca gdje je LGBT populacija kao brojna i veoma vidljiva postavila zahtjeve koji bi joj omogućili utjecaj na regrutovanje u policijske strukture te je čak utjecala i na rezultate lokalnih izbora.⁴⁶ Zaposlenici_e sa kojima smo razgovarale u većini slučajeva nisu upoznati s postojanjem *outovanih* LGBT osoba u policijskim strukturama, uz npr. opaske da ih vjerovatno ima s obzirom na veliki broj zaposlenika_ca koji rade u policiji. Jedan, iako manji, broj izričito je tvrdio da ih nema, što je po našem mišljenju teško kategorički tvrditi s obzirom na minornost *outovanja* u čitavom društvu. Tu je vjerovatno riječ o strategiji izbjegavanja kontakata odnosno same tematike. Jedna ispitivana osoba je iznijela stav da, ako bi se uvela praksa zapošljavanja manjinskih skupina radi efektivnijeg i senzibilnijeg adresiranja problema ranjivih društvenih grupa od strane policije, LGBT populacija je ipak premala “da bi to imalo efekta”. Iako je generalno podržala ovu ideju, jedna osoba iz sektora ukazala je na probleme koji mogu proisteći ako se primijene principi pozitivne diskriminacije prilikom regrutovanja u policijske strukture – mogu “otpasti” bolji kandidati i kandidatkinje “samo” zato što ne pripadaju ovoj populaciji.

Također je potrebno istaći da dio naših ispitanika_ca nije bio upoznat sa pojmom *outovanja* te je teško očekivati da razumiju i specifičnosti vezane za nivoe *outovanja* LGBT osoba, kao i implikacije koje ovaj proces ima na načine prikupljanja informacija od strane policijskih službenika, kako bi se izbjeglo slučajno *outovanje* LGBT osoba

45 Prema ovom istraživanju, “Oblasti koje su identificirane kao najviše diskriminatorne, isključive, homofobične, bifobične i transfobične su: mediji (58,1%), religija (57,1%), obrazovanje (45,7%), policija (31%), zdravstvo (24,3%), zaposlenje (22,9%).” Đurković, S. *Nevidljivo Q. Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Q, 2007., str. 71

46 Castells, M. *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press, 1985., p. 165

koje su došle u kontakt s policijom. Jedna od ispitivanih osoba je istakla da policajci_ke ne mogu znati kad je osoba s kojom razgovaraju pripadnik_ca LGBT populacije osim ako im ta osoba sama ne kaže ili ako sami ne "zaključče" na osnovu stereotipija koje se vežu za ovu populaciju. Ako ovo uzmemo u obzir zajedno sa stavom zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova, koji je u više navrata dat, da LGBT osobe kriju svoju orijentaciju, možemo uočiti i potencijalni problem nesvjesnog smještanja LGBT osoba u hetero-norme, što ne mora neminovno da proizlazi iz primijećenog nedostatnog poznavanja LGBT tematike policijskih službenika ili homofobnih stavova, već može biti posljedica opće heteronormativne prezasićenosti koja vlada u društvenom prostoru. U nekim zapadnim društvima koja njeguju visoke standarde zaštite prava i sloboda LGBT osoba problematizira se heteronormativnost jezika koji upotrebljavaju policijski_e službenici_e upravo zbog unaprijed pretpostavljene hetero-orijentacije osoba s kojima dolaze u kontakt tokom obavljanja dužnosti. Ovdje treba istaći da se policija ne susreće s pripadnicima_ama LGBT populacije samo u slučajevima kada su oni_e žrtve koje prijavljuju događaj iz kojeg su jasno vidljivi seksualna orijentacija i/ili rodni identitet već i sa osobama koje prijavljuju događaje koji nisu u vezi s njihovim rodnim identitetom i/ili seksualnom orijentacijom kao i LGBT osobama koje su osumnjičene za krivična djela / prekršaje. U slučajevima da je osoba osumnjičena za prekršaj ili krivično djelo pripadnik_ca LGBT populacije koji_a nije *out*, ključno je obezbijediti obuku policije u odnosu na *outovanje* i pravo na privatnost s ciljem osiguranja da seksualna orijentacija pojedinca ni u jednom trenutku ne bude korištena kao sredstvo da se izvrši pritisak na osumnjičenog. Kako je istaknuto u neformalnom razgovoru sa osobom zaposlenom u sektoru unutrašnjih poslova, neke osobe će prije priznati krivicu za krivično djelo nego pripadnost ovoj populaciji. Iz širokog spektra razloga zbog kojih pripadnici_e LGBT populacije dolaze u kontakt s policijom proizlazi da seksualna orijentacija i/ili rodni identitet pojedinca_ke nije relevantan za svaki slučaj kojim se policija i pravosuđe bave a koji uključuje pripadnike_ce LGBT populacije. Ipak, valja istaći da pitanje *outovanja* nosi sa sobom implikacije koje se odnose na širok dijapazon policijskih radnji. U ovom kontekstu treba uzeti u obzir i da su i sami policijski službenici_e ograničeni policijskim procedurama. Prema riječima jedne od ispitivanih osoba iz sektora unutrašnjih poslova, "Dokumentaristika je ključni termin u policiji. Spojiti priču koja će biti podvedena pod neku normu, zbog toga što je ta norma prekršena a norma se odnosi na određeni broj događaja i ne uključuje ni spol ni ništa. Dob ili spol su jedino uključeni u izuzetnim slučajevima... Norma je bespolna... a da ne kažemo o seksualnoj orijentaciji...", te nastavlja naglašavajući složenost ovog pitanja, "matematički rečeno, vi biste umnožili mogućnost normiranja u beskraj jer ovdje imamo dva na četvrtu – LGBT, pa sad uzmite koliko ima normi i tehničku mogućnost da se to izvede i da ne kažemo logičku da se razumije i još kad se to procesira, obuke...". Ovo oslikava problem rasprostranjenosti i utjelovljenosti hetero-normi u svim institucijama društva, uključujući i policijske strukture.

Monitorinzi medija su tako ukazali da se LGBT teme prate uglavnom kroz prizmu seksualizacije, tj. svodenje prava i sloboda LGBT osoba na seksualna pitanja⁴⁷ te je na djelu svojevrsni medijski voajerizam koji utječe na širi kontekst promatranja ove tematike kroz prizmu senzacionalizacije i seksualizacije.⁴⁸ Jedna od osoba sa kojom smo razgovarale istakla je da treba razgraničiti seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao privatnu i kao javnu stvar, što implicira da je pitanje *seksualizacije* / seksualnog čina prva asocijacija kada se govori o LGBT osobama te da je treba razgraničiti odnosno ograničiti pa i kontrolirati kroz dihotomiju privatno – javno. Budući da generalno provejavaju stavovi da to nikome ne smeta ako se radi u četiri zida – jedna osoba je tako navela: “budi to što jesi ali TIHO” – nameće se provokativno pitanje slovenačkog teoretičara i istraživača Romana Kuhara: “Bilo bi poprilično teško, ako ne i nemoguće, provesti cijeli svoj život u vlastita četiri zida?!”⁴⁹

To ukazuje na nedovoljno poznavanje tematike koja se na taj način implicitno *pomjera* iz javnog u isključivo privatni domen, radi lakšeg suočavanja sa vlastitim nepoznavanjem. I dok su pri komentiranju individualnog prava svake osobe na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet intervjuirani zaposlenici i zaposlenice relativno slobodno izražavale svoj lični stav, dotle su pri komentiranju javnih okupljanja ove populacije kao što je npr. *Queer festival* ili potencijalno održavanje parade ponosa potencirali svoj “profesionalni” stav i “profesionalnu” suzdržanost. Tu su naglašavali pravo na javno okupljanje svih kategorija društva i svoju “dužnost” kao policijskih službenika da obezbijede sve pa i ovaj tip javnih događaja. Na taj način uočile smo neusaglašenosti između njihovih ličnih i profesionalnih stavova. I dalje, većina ispitanih policijskih službenika_{ca} naglašava da je to privatna stvar pripadnika_{ca} ove populacije te da je, kako je rekla jedna osoba, prosječan policajac uglavnom “ravnodušan... prema toj kategoriji ljudi tako da nema nikakav poseban (stav)”, mada su se, iako rijetko, mogle čuti i izjave da su to bolesni ljudi i da se za njih ne vezuje ništa dobro. Navedena osoba dalje navodi da njoj lično “organizacija takvih manifestacija ne predstavlja problem ali ipak mislim da veći dio populacije ne bi bio sretan, kao što nije bio ni prije pet godina... ako će se parada morati odvijati uz 100–200 specijalaca onda ta parada gubi smisao u krajnjem slučaju. Ali ako bude organizirana, policija će to sigurno osigurati na najbolji mogući način.” Iz intervjua sa zaposlenicima_{ama} sektora unutrašnjih poslova vidimo da

47 Huremović, L. „Coming out”, u: L. Huremović. *Izvan četiri zida: Priručnik za novinare i novinarke o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, ibid, str. 47

48 U jednom od monitoringa medija koji je proveo Sarajevski otvoreni centar ukazano je da su članci koji se tiču LGBT tematike uglavnom praćeni fotografijama muškaraca obučenih u donje rublje na *gay* paradama.

49 Spahić, A. “Homofobija – fobija koju društvo podržava”, u: L. Huremović. *Izvan četiri zida: Priručnik za novinare i novinarke o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, ibid, str. 48

konstantno naglašavanje profesionalne dužnosti policijskih službenika_ca da striktno provode slovo zakona i otklon od izražavanja ličnih stavova prati i jednako često isticanje "mentaliteta" i "stadija društvenog razvoja". Ako uz to sagledamo i nezadovoljstvo policijskih službenika vlastitom pozicijom u društvu⁵⁰ te percepciju prisutnu među zaposlenicima_ama ovog sektora da se sve "lomi preko njihovih leđa", možemo zaključiti da postoji određeni nivo percepcije, možda čak i podsvjesne, u samim policijskim strukturama da se organiziranjem javnih okupljanja LGBT populacija svjesno izlaže nepotrebnom riziku od napada te samim tim snosi dio odgovornosti. Ovakav jedan stav, da žrtva koja je svjesna stanja u društvu i rizika koji preuzima "i sama snosi dio krivice", ne mora se protumačiti kao homofoban budući da se, što se vidi iz samog toga razgovora, nije odnosio samo na LGBT populaciju, već se imao u vidu širi dijapazon događaja koji spadaju u domen policijskog djelovanja. Također je paralelno istaknuta dužnost da se osigura pravo na javno okupljanje za sve kategorije društva.

Ovakvi stavovi proizlaze i iz složenosti samog pojma *coming out*. Naime, riječ je o kompleksnom procesu tranzicije, na šta su nam ukazale pripadnici_e same zajednice. Proces je i više nego važan jer se tiče prihvatanja samog sebe i svoje različitosti, a što je i preduslov da bi te društvo prihvatilo. Intervjuirana *outovana* LGBT osoba je pritom istakla da nije imala neprijatnih situacija u društvu a ni problema sa policijom. Na drugom mjestu je pak izrekla, uslovno rečeno, drugačiji stav – da treba ići korak po korak, raditi na senzibilizaciji i edukaciji svijesti kroz, prije svega, obrazovanje. Vidimo da postoje različiti pogledi na *outovanje* ne samo na nivou LGBT zajednice već često i kod svakog pojedinca_ke ponaosob. Ipak, prema istraživanju Nevidljivo Q "Biti out i živjeti normalan život", policija je od strane pripadnika_ca LGBT zajednice rangirana kao peta kada je o problemima i diskriminaciji LGBTIQ populacije u BiH riječ, što govori o važnosti njene uloge za pripadnike_ce ove zajednice.⁵¹ Sarajevski otvoreni centar je 2013. proveo relevantno istraživanje s ciljem istraživanja potreba LGBT osoba u BiH. Istraživanje je pokazalo da je LGBT osobama koje su obuhvaćene anketom nasilje, i fizičko i psihičko, problem u skoro 70 % slučajeva, što ukazuje na važnost policije kao sektora čiji je prioritet upravo borba protiv nasilja. No, istraživanje je lociralo da ispitanici_e imaju strah da će ih policija u slučaju prijave nasilja dalje diskriminirati.⁵² Iz tih razloga je više od 80 % ispitanika_ca navelo kao

50 Ovo potvrđuju i česti štrajkovi policijskih službenika kao i stavovi intervjuiranih zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova koji su u više navrata naglasili nepovoljnu poziciju vlastite profesije. Jedna osoba je tako naglasila "psihotoksičnost" kao karakteristiku vlastite profesije istakavši pritom da je "biti policajac među 40 najtežih zanimanja. Mi smo potcijenjeni."

51 Đurković, S. *Nevidljivo Q. Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Q, 2007., str. 31

52 Čaušević, J. *Brojevi koji ravnopravst znači: Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013, str. 71

prioritet edukaciju državnih službenika_ca (uključujući i policijske strukture)⁵³. Prijavlivanje nasilja je, kao što smo istakle, segment *outovanja*, a dublje implikacije koje proizlaze iz *outovanja* pripadnika_ca LGBT populacije je uočila i jedna osoba, zaposlenik_ca sektora unutrašnjih poslova, komentirajući da je javno zahtijevanje prava već u domeni "mijenjanja(e) klasično ustrojene nacionalne države i njene unutrašnje strukture" – na šta smo se osvrnule u prethodnim poglavljima.

U procesu *coming out* posebno značajnu ulogu imaju već više puta navedene javne manifestacije i okupljanja LGBT populacije. Kroz ovu vrstu djelovanja LGBT zajednice postiže se veća vidljivost i podiže svijest šireg društva o diskriminaciji kojoj je ova populacija izložena. Osim toga, ovim djelovanjem se postavlja javni, politički zahtjev za ravnopravnošću i pravima koja ovoj populaciji pripadaju. Policija ih uglavnom u postojećem kontekstu posmatra kao *skupove visokog rizika*. S jedne strane, provlači se i teza da svako ima pravo da se okupi i javno izrazi, da je to stvar svakog pojedinca_ke, što je ilustrirala i jedna od osoba sa kojom smo razgovarale ističući izazove policijskog posla te objašnjavajući da policajci gledaju "i vehabije s jedne strane i LGBT populaciju s druge strane i mi to trebamo da spojimo i da za nas to budu isti ljudi...". S druge strane, zabilježene su i izjave: ako se heteroseksualne osobe ne okupljaju na javnim mjestima da deklarativno izraze svoju heteroseksualnost, zašto bi to činile i LGBT osobe – što potvrđuje tezu o seksualizaciji LGBT tema u bh. društvu i LGBT osoba. Manji broj ispitanika_ca je iznio i oštrije tvrdnje kao npr. da "im treba zabraniti sva javna okupljanja i predstavljanje svojih stavova". Imajući u vidu ovakav ambivalentan kontekst i redukcionistički okvir gledanja na ovu tematiku uglavnom kroz prizmu seksualizacije i, ponekad, prisilnog "zatvaranja" LGBT pitanja u privatni prostor na politički agresivan način, i intervjuirana osoba, aktivista_kinja, istakla je da su uopće *outovanje* i parada ponosa više nego bitni s ogradom da se kod nas ne može govoriti o paradi ponosa već o protestu. Parada se održava tamo gdje su se LGBT osobe izborile za vidljivost i svoja prava. U bh. društvu je javni prostor zasićen heteroseksualnošću,⁵⁴ što implicira postojanje predrasude da LGBT osobe traže specijalna prava koja mogu ugroziti prava ostalih pripadnika_ca društva.⁵⁵ Time se previđa da LGBT osobe ne traže specijalna prava, već jednakopravnost i zaštitu pri zapošljavanju, stanovanju, pravo na život bez diskriminacije i sl.,⁵⁶ te da je parada jedan od alata / tehnika u toj borbi. Kao kuriozitet, koji ilustrativno oslikava ovo nepoznavanje, može se navesti stav jedne

53 Ibid, str. 70

54 Alenka, Š., Kuhar, R. *The Unbearable Comfort of Privacy: The Everyday life of Gays and Lesbians*, ibid, str. 120

55 D. Banović, Vasić, V. *Seksualna orijentacija i rodni identitet: Pravo i praksa u BiH*, ibid, str. 32

56 Huremović, L. (prir.). *Izvan četiri zida: Priručnik za novinarku i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, ibid, str. 34

osobe iz ispitivanog sektora da paradama "sami sebe etiketirate", čime je i nama kao istraživačicama, samim tim što se bavimo ovom temom, nametnula / *upisala* identitet, prenebregnuvši da u borbi protiv diskriminacije i nasilja po bilo kom osnovu trebaju biti uključeni svi građani i građanke.

Bez izraženijeg *coming out*-a neće, bar ne u značajnijoj mjeri, biti uzdrmana nametnuta heteronormativnost koja se u samom društvu i ne postu-lira kao problem, ali vodi ka *problematizaciji* prava i sloboda LGBT populacije. Također, nedovoljno *outovanje* rezultira prividom da sva prava postoje u društvu, te da samom "društvu nije jasno u čemu je problem".⁵⁷ Često vodi i predrasu-dama i stereotipijama. S tim u vezi, iako se radi o vrlo malom broju intervjuiranih ispitanika_ca koji rade u sektoru unutrašnjih poslova, one osobe koje su iznosile prilično negativne stavove o ovoj populaciji kategorički su izjavljivale da ne poznaju ni jednu LGBT osobu.

Nedovoljni stepen *coming out*-a negativno utječe i na rad organizaci-ja i grupa civilnog društva koja se bave ljudskim pravima, uključujući i pra-va i slobode pripadnika_ca LGBT zajednice. Jedna intervjuirana osoba, akti-vista_kinja, navela je primjer organiziranja humanitarne aktivnosti za operaciju transrodne osobe. Na naš upit da li je došlo do prijatnijih i/ili napa-da zbog ove aktivnosti, odgovoreno nam je da ova aktivnost i nije bila javno promovirana te su samo pripadnici_e LGBT zajednice došli na ovaj događaj. Iako organiziranje događaja ovog tipa djeluje pozitivno na jačanje veza unutar same LGBT zajednice, uključujući i događaje koji su javno promovirani, oni često okupljaju samo LGBT osobe kao i pojedince_ke koji već podržavaju nji-hovu borbu za prava koja im pripadaju te je njihov utjecaj na šire društvene mase minimalan. Stoga je od ključnog značaja da se kroz ove i slične oblike aktivizma radi na izgradnji pozitivne društvene klime u kojoj *outovanje* ne bi pratio strah od ne samo stigmatizacije već i fizičkog nasilja, što bi kon-sekventno pozitivno utjecalo i na kapacitet same LGBT zajednice da zahti-jeva punu ravnopravnost u svim aspektima društvenog života, i samim tim iznudilo, ako ne i podstaknulo, proaktivniju ulogu policije u ovim procesima.

U takvom jednom novom ozračju, dobile smo odgovor u kojem se podvlači da, navodno, "naši" zaposlenici_e svoju dužnost obavljaju u skladu s važećim zakonima i propisima i da u skladu s tim jednako postupaju sa svim građanima, uključujući i LGBT osobe, te da stoga "nema potrebe za daljnjim vršenjem anketiranja policijskih službenika ovog Ministarstva". Naprotiv. In-sistiralo bi se na proaktivnosti i kritičkoj valorizaciji vlastitog rada a s ciljem ispunjavanje profesionalne etike na koju se faktički stalno upućivalo.

57 Spahić, A., Gavrić, S. (prir.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*. Drugo izdanje, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll, 2012., str. 217

4. Zaključak / Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinović

LGBT osobe spadaju u najmarginalnije grupe bh. društva. Dok ostale marginalne grupe, uslovno rečeno, mogu javno istupati i javno se zalagati za svoja prava, kada je o LGBT osobama riječ to nije slučaj imajući u vidu izrazito heteronormativni vrijednosni okvir koji prožima gotovo sve sfere društva. Spolne razlike se ovdje zdravorazumski posmatraju kao "prirodne", predgrupe kategorije a potom se društveno opredmećuju kroz idealizirana i navodno nužna dvoobličja.⁵⁸ Tvrdnje, koje je gotovo bezupitno postvarila nauka, da "nema kulture bez spolne razlike" marginalizaciji i isključivanju LGBT osoba iz principa građanstva "obezbjeduju" naučni značaj, opravdanje, pa čak i dignitet. Iz tih razloga, zalaganje za prava i slobode odnosno jednako-pravan status praćeno je brojnim rizicima koji imaju društvene, političke ali i psihološke posljedice na LGBT osobe. Stoga se mnogi_e od njih opredjeljuju za izolaciju, što, međutim, ne vodi *per se* smanjenju straha od potencijalnih napada, nasilja, bilo fizičkog ili psihološkog tipa. U takvom jednom ozračju, Ruzveltova (Roosevelt) sintagma o *slobodi od straha* (engl. *Freedom from Fear*) kao osnovnom ljudskom pravu više je nego upitna.

Imajući u vidu da je policija prva instanca kojoj se LGBT osobe obraćaju u slučaju napada i nasilja, a koja kao takva može da ohrabri ali i obeshrabri, potrebna je senzibilizacija i doedukacija da bi se adekvatno adresirali problemi i potrebe ove ranjive društvene grupe. No, mali broj *outovanih* LGBT osoba dodatno otežava stanje svijesti policije koja, najčešće, i nema realnih dodira sa ovom populacijom. Mali broj i svojevrsna *rasutost* LGBT osoba u BiH i više nego minoran broj slučajeva procesuiranih na sudovima, koji nisu rezultirali pozitivnim i podsticajnim ishodom da bi ohrabрили LGBT osobe da prijavljuju slučajeve napada i nasilja, dodatno otežava stanje svijesti policije koja najčešće i nema adekvatnih saznanja o problemima ove populacije. Iz tih razloga, mogli su se čuti čak i stavovi da je položaj LGBT osoba u potpunosti ravnopravan (usljed nepostojanja realnog dodira sa ovom tematikom) iako je mjestimično kroz razgovore provejavao i stav da je njihov položaj ispod evropskih standarda. I od strane zaposlenika_ca, kao i samih aktivista_kinja i pripadnika_ca zajednice kao problem se vidi i mali broj *outovanih* osoba, s razlikom da su prvi isticali da se radi o individualnom pravu da se bude / ne bude *outovan_a*, a drugi da se radi o tehnici osnaživanja i omoćavanja. U svakom slučaju, upitno je *coming out* posmatrati kao privatnu stvar budući da ima političke posljedice, pogotovo ako imamo u vidu nepovoljno društveno okruženje u kojem živimo i koje nas prožima. Neuviđanjem ovoga zaposlenici_e na koncu deklarativno tvrde da su u društvu svi ravnopravni i

58 Butler, J. „Univerzalnosti koje se natječu“, *ibid*, str. 147

da se jednostavno ne vidi u čemu je problem jer svako ima pravo da se javno izrazi i deklarira. No, ova *prazna forma univerzalnosti* koja isključuje specifične sadržaje otvara polje za aktivizam onih koji se "ne uklapaju u idealno rodovsko dvoobličje".⁵⁹ I dalje, nevidljivost i svojevrsno "simboličko poništavanje" LGBT osoba često rezultira predrasudama da one traže posebna prava i da često nastupaju agresivno. To se, što implicitno što eksplicitno, moglo iščitati iz nekih od intervjua sa zaposlenicima_ama sektora unutrašnjih poslova, iako je, što je više nego simptomatično, velika većina izrazila da ne poznaje ovu populaciju kao ni LGBT udruženja, što ih pak nije sprečavalo da prava i slobode LGBT osoba, dihotomijom između privatnog i javnog, uglavnom posmatraju, situiraju i elaboriraju u kontekstu seksualizacije. Nedovoljna upoznatost proizlazi i iz same hijerarhijske strukture policije, u kojoj niže instance nemaju uvid u tok procesuiranja samih slučajeva, što na kraju rezultira većom senzibilizacijom viših struktura (pogotovo ministarstava) koja ne samo da imaju uvid u određene predmete već su i obrazovaniji i educiraniji, te otvoreniji pri elaboraciji problema koje smo obrađivale tokom razgovora.

Dodatan problem predstavlja nedostatak referentnih statistika koje bi bile od značaja za naše istraživanje. No, to ne amnestira policiju od obaveze da sve građane i građanke tretira ravnopravno, posebno ako imamo u vidu da su intervjuirani_e zaposlenici_e stalno podvlačili svoju profesionalnost, vebelijansku etiku dužnosti koja odlikuje javne službe i nerazdvajanje građana_ki po bilo kom osnovu uključujući i seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet.

Treba dodati i to da su zakoni koji ovo tematiziraju novijeg datuma te je potrebno više vremena da se inkorporiraju u samo policijsko djelovanje u nepovoljnom heteronormativnom okruženju, koji su i sami zaposlenici_e prepoznali govoreći o balkanskom mentalitetu, patrijarhalnom društvu i sl. U svakom slučaju, budući da su doneseni novi zakoni i da policija, kako je stalno podvlačeno, postupa po nalogu i u skladu sa zakonima, ovo svakako ne treba služiti kao izgovor za nedovoljno policijsko djelovanje i senzibilizaciju.

Iz straha od *outovanja*, LGBT osobe se policiji često obraćaju preko udruženja, ali je domet ovakvog djelovanja također ograničen. Mali broj udruženja koja su nastala relativno skoro govori da je LGBT populacija relativno *labava*, da se prije može govoriti o skupini a ne zajednici, a razjedinjenost među udruženjima koja se bave ovom tematikom dodatno otežava djelovanje u ovoj oblasti. Udruženja također organiziraju obuke i seminare koji nemaju širi domet što zbog malog broja udruženja što zbog neformalne strukture ovakvih oblika aktivizma koji zavise od nestabilnih donatorskih sredstava.

Iako policija generalno ne posmatra LGBT zajednicu kao problematičnu

59 Ibid, str. 147, 148

sa stanovišta policijskog djelovanja, mjestimično se mogu iščitati protivrječni stavovi koji su, u pojedinim slučajevima, na granici s homofobijom. Lažnom dihotomijom između privatnog i javnog podvlače se individualna prava na drugačiju orijentaciju ako je ona situirana u *rezervatu* privatnosti. Kada je o javnom deklariranju riječ, zaposlenici_e se često kriju iza profesionalnosti te ističu da je *outovanje* individualno pravo ne uviđajući da *coming out* ima političke posljedice i pravi društveni iskorak iz nametnute heteronormativnosti. To demonstrira svojevrsno žongliranje u stavovima koji se zamaskiraju stalnim pozivanjem na statusnu neutralnost policije i ljudska prava koja se posmatraju kao da su realizirana samim tim što su na papiru ili što se o njima govori. Međutim, kada se radi o samom ostvarivanju ovih prava, može se uočiti da dolazi do stanovitih problema. Na primjer, kada je riječ o pravu na javno okupljanje, s jedne strane se ističe dužnost policije da osigura ovo pravo svim društvenim grupama, ali se s druge strane primjećuje i ambivalentan odnos prema javnom istupanju LGBT osoba, jer se to dijelom percipira kao nepotrebno izlaganje riziku što samih pripadnika_ca LGBT populacije što same policije, koja po službenoj dužnosti ima obavezu da osigura takve skupove.

Jedan od značajnih zaključaka jeste da su i zaposlenici_e, aktivisti_kinje i LGBT osobe isticale da su drugi sektori kao što su obrazovanje, pravosuđe, mediji problematičniji kada je riječ o zaštiti prava i sloboda LGBT osoba, što predstavlja pozitivan okvir za zajednički i proaktivniji rad u budućnosti na principima socijalno odgovornog partnerstva. Sagovornici_e su prepoznale kao problem i nepostojanje podsticajnih elemenata u društvu i državi koji bi podržali adekvatan rad i tretman LGBT osoba od strane policije. Svi su podvukli važnost doedukacije i jačanje senzibilizacije zaposlenika_ca ovog sektora kao i zajedničke saradnje. Ipak, ostaje otvoreno pitanje koliko je zapravo riječ samo o deklarativnoj spremnosti budući da ona, u statistički značajnijoj mjeri, i nije mogla biti testirana zbog malog broja slučajeva napada i nasilja na LGBT osobe koji su zaprimljeni u policiji odnosno dalje procesuirani od strane tužilaštva i sektora pravosuđa.

5. Preporuke / Mia Čustović i Zlatiborka Popov-Momčinović

- ◆ Dalje raditi na doedukaciji i senzibilizaciji svijesti zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova kada je riječ o specifičnom položaju i problemima sa kojima se suočavaju LGBT osobe u bh. društvu.
- ◆ Pristupiti ovoj tematici krajnje profesionalno, dugoročno i strateški, a ne samo *ad hoc*, npr. u slučajevima javnih okupljanja ove zajednice ili najave javnih okupljanja ili za vrijeme održavanja ili pokušaja održavanja parada ponosa u regiji.
- ◆ Koristiti i institucionalne i vaninstitucionalne mehanizme edukacije i doedukacije na principima sinergije i partnerstva da bi se ovi međusobno nadograđivali i da bi se prevladala ograničenja koja proizlaze iz pojedinačnih oblika edukacije.
- ◆ Iskoristiti postojeće pozitivne indikatore, kao što su izražena etika dužnosti i profesionalizma zaposlenika_ca sektora unutrašnjih poslova, s tim da je treba dalje konkretizirati i jačati kada je o LGBT populaciji riječ. U protivnom ćemo se i dalje vrtjeti u krugu tzv. praznih, sholastičkih univerzalnosti o ravnopravnosti svih građana_ki koja je u biti formalnopravnog karaktera.
- ◆ Imajući u vidu da su i sami zaposlenici_e kao i aktivisti_kinje i pripadnici_e LGBT zajednice prepoznali da veći problem predstavljaju drugi sektori, dalje raditi na izgradnji uzajamnog povjerenja policije i LGBT osoba kroz proaktivne strategije.
- ◆ Tehnikom *coming out*, umrežavanjem i povezivanjem LGBT zajednice ohrabrivati njene pripadnike_ce da prijavljuju slučajeve napada i nasilja i izgraditi mehanizme za podršku žrtvama tokom ali i nakon samog procesuiranja navedenih krivičnih djela.
- ◆ Jačati i povezivati LGBT osobe da bi se prevazišlo stanje u kojem više govorimo o skupini a manje o zajednici u pravom smislu riječi.
- ◆ Modificirati način komunikacije između policije, tužilaštva i pravosudnih institucija da bi se imao cjelovit presjek stanja na terenu i da bi se izbjeglo gubljenje i raspršivanje informacija.
- ◆ Raditi na prikupljanju relevantne i javnosti dostupne statistike o napadima i nasilju nad LGBT osobama koja bi bila sabrana na jednom mjestu da bi se spriječila nagađanja kao i zloupotrebe ovih podataka.
- ◆ Uskladiti zakonodavstvo na teritoriji cijele BiH jer u protivnom dolazi do varijabilnosti i stanovite konfuzije kada je o načinima policijskog djelovanja riječ.
- ◆ Sprovoditi slična istraživanja u budućnosti da bi se postigla longitudinalnost i uočili eventualni trendovi i pomaci u nivou poštivanja prava i sloboda LGBT osoba.
- ◆ Uključivati LGBT teme u društveno-politički i naučni *mainstream* s ciljem prepoznavanja suptilnosti isključivanja LGBT osoba iz građanskog statusa i demistificirati mehanizme koji ograničavaju, riječima Džudit Batler, *pojavu onoga što se može tematizirati*.

6. Ograničenja studije / Zlatiborka Popov-Momčinović

Ograničenja studije proizlaze uglavnom iz složenosti entiteta koji se proučava, a to su prava i slobode LGBT osoba u kontekstu sektora unutrašnjih poslova u BiH. Kroz njega se, naime, prepliću institucionalne i vaninstitucionalne dimenzije u složenom bh. kontekstu, profesionalna etika koja odlikuje javne službe sa ličnim, habitualnim mišljenjima onih koji te službe obavljaju, te kojima je stoga teško precizno pristupiti i uobličiti ih potom u smislenu, koherentnu cjelinu s obzirom na njihovu kulturnu i kontekstualnu osjetljivost.

U slučaju ove studije, mogu se prepoznati sljedeća ograničenja:

1.) Svako istraživanje odnosno pravljenje istraživačkog nacrtu započinje svojevrsnim *uranjanjem* u literaturu i već obavljena istraživanja radi sticanja inicijalnog uvida u problem koji se teži obraditi i njegovu polimorfnost. Dok je u slučaju prethodne dvije studije, u BiH i regionu urađen relativno značajan broj studija i istraživanja, literatura o sektoru unutrašnjih poslova prilično je oskudna te su se istraživačice uglavnom morale oslanjati na podatke do kojih su same došle tokom istraživačkog postupka. To je mjestimično vodilo slabijoj potkrepljenosti same analize i opreznosti u izvođenju zaključaka, što je pak dobrim dijelom prevaziđeno brižljivom analizom i suptilnim upućivanjem na ono što je dobijeno samim istraživanjem, ali i potkrepljenošću sa onim segmentima dostupnih studija koje sa ovim sektorom stoje u indirektnoj vezi.

2.) Sljedeći segment ograničenja proizlazi iz same prirode kvalitativne metodologije kao takve. Ova, doduše, prevladava rigidnost i pozitivističku opsesivnost brojkama i grafikonima, i pruža dublji uvid ne samo u stavove koji se teže ispitati kroz odgovore na postavljena pitanja već i u način njihove konstrukcije jer se i ona u stvarnom životu kao i u ovom istraživačkom pristupu dešava kroz proces socijalne interakcije. No, kvalitativna metodologija nosi i svojevrsne opasnosti i ograničenja, kao što je moguć otklon ka konstruktivizmu i veliki broj varijabli koje se teže razlučuju od indikatora tj. svojih empirijskih korelata. Uprkos tome, imajući u vidu nevidljivost ispitivane tematike, kvalitativna metodologija se pokazala više nego korisnom omogućivši dublji, fenomenološki uvid u koloritet ispitivanog problema koji tek ulazi u društveno-politički i naučni *mainstream* i kao takav još uvijek izmiče strukturiranju. I dalje, pružila je prostor za subjektivizaciju i ekspresiju LGBT osoba, kao i zaposlenika_ca ispitivanog sektora čiji se rad često zdravorazumski posmatra kao puko izvršilački i manje vrijedan istraživačke pažnje.

3.) Posebnu teškoću predstavljalo je traženje sagovornika i sagovornica, a još veću dobijanje saglasnosti za obavljanje razgovora. To se može pokazati vremenskim rasponom koji je bio potreban za obavljanje istraživanja: maj–juli. Kao i u prethodnim studijama, za dobijanje saglasnosti više su korištene neformalne veze i poznanstva što indirektno pokazuje da “duh etike javne službe” (na koju su se toliko pozivali ispitanici_e u ovoj studiji) nije dovoljno rasprostranjen u našem društvu. To ukazuje i na nizak nivo socijalnog kapitala čiji je glavni indikator povjerenje u sugrađane_ke i druge ljude uopšte, bez obzira da li ih lično poznajemo (ili upravo zato što ih lično ne znamo). No, ovo je posljedica i toga da se generalno društvena istraživanja u BiH sprovode još uvijek u rudimentima te se i iz razloga nedovoljne upoznatosti sa samim istraživačkim procesom mogu iščitati neki od uzroka navedenog nepovjerenja. Naravno, imamo u vidu da se tema ovog istraživanja ticala prava i sloboda LGBT osoba, što je vjerovatno naišlo na otpor kod određenih struktura i osoba koje su kontaktirane, s obzirom na generalnu klimu koja vlada u društvu te svjesnu ili podsvjesnu težnju da se ona *vрати u ormar* (engl. *back into the closet*).

Uprkos tome, istraživačice su uspješno realizovale treću studiju u seriji sektoralnih istraživanja koja će svakako biti od koristi širom krugu društvenih aktera_ki: zaposlenicima_ama istraživanog sektora, naučnoj zajednici, LGBT osobama, civilnom društvu, onima koji kreiraju javne politike i svima onima, tačnije NAMA, koji bi trebali da, u duhu participativne građanske političke kulture, utiču odnosno teže da na njih utiču.

Lista kontaktiranih institucija / organizacija / osoba:

Ministarstvo unutrašnjih poslova Federacije BiH
Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske
MUP Kantona Sarajevo
Uprava policije Sarajevo
MUP Hercegovačko-neretvanskog kantona
Uprava policije Mostar
Centar javne bezbjednosti Banja Luka
MUP Kantona 10 / Policijska uprava Livno (pitanja poslata poštom)
Policijska akademija FBiH (pitanja poslata mailom)
Policijska akademija RS (pitanja poslata mailom)
Helsinški parlament građana Banje Luke
Sarajevski otvoreni centar
2 LGBT osobe

7. Izvori

- Banović, D. *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2011.
- Banović, D., V. Vasić. *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- Barreiro, M., Vasić, V., i S. Gavrić. *Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- Berry, J. M. "Validity and Reliability Issues in Elite Interviewing", *Political Science and Politics*, Vol, 35, No. 4 (Dec. 2002), pp. 679–682
- Bryman, A. *Social Research Methods*. 4th edition. New York: Oxford University Press, 2012.
- Bryman, A., Burgess, R. G. (eds.) *Analyzing Qualitative Data*, Routledge: London and New York, 2002.
- Butler, J., Laclau, E., Žižek, S. *Kontigencija, hegemonija, univerzalnost*, Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 2007.
- Castells, M. *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Čaušević, J., i Ljevak, K. *Čekajući ravnopravnost: Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2012.
- Čaušević, J., Gavrić, S. (prir.), *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- Đurković, S. *Nevidljivo Q. Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Q, 2007.
- Izvještaj o rezultatima ispitivanja javnog mnijenja o percepciji i iskustvu diskriminacije*. Fond otvoreno društvo. Pristupljeno: 28. jula 2013. Dostupno na: http://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/Diskriminacija_izvjestaj_1.pdf
- Fuko, M. *Nadzirati i kažnjavati*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, 1997.
- Huremović, L. (prir.). *Izvan četiri zida. Priručnik za novinare i novinarke o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2012.
- Isanović, A. "Medijski diskurs kao muški domen: Predstavlanje roda u dnevnim novinama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji", u: N. Moranjak-Bamburać, T. Jusić, A. Isanović (ur.). *Stereotipizacija: predstavljanje žena u štampanim medijima u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Media centar, 2007., str. 49–84
- Mehmedić, A., Izmirlija, M., Madacki, S. (ur.). *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava sa ispitivanjem javnog mnijenja*, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2012.

- Mesić, M. *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Numanović, A., Muharemović, S., Popov-Momčinović, Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- Rathbun, B. C. "Interviewing and Qualitative Field Methods: Pragmatism and Practicalities", in: Box-Steffenmeier, J. M. et al (eds.). *Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press, 2010., pp. 687–701
- Radford K., Betts J and M. Ostermeyer. *Policing, responsibility and lesbian, gay, and bisexual community in Northern Ireland*. Belfast: Institute for Research of Conflicts, 2006.
- "Ukaz o proglašavanju zakona o izmjenama i dopunama zakona Krivičnog zakona Republike Srpske". *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 28/94.
- Vlaisavljević, U. "Bosnia and Herzegovina: The Continuity of Ethno-politics in the Age of European Integration" in: *Twenty Years After: Post-communist Countries and European Integration*. Brussels: Heinrich Böll Stiftung, European Union, 2009., pp. 78–90
- Spahić, A., Gavrić, S. (prir.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*. Drugo izdanje. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- Švab, A. Kuhar, R. *The Unbearable Comfort of Privacy. The Everyday Life of Gays and Lesbians*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2005.

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA¹

AKTIVIZAM

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikaln, najčešće se javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koji teže da održe *status quo*.

ASIMILACIJA

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

BIFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

BIOLOŠKI SPOL

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

¹ Rječnik *LGBT pojmova* je nastao zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra. Za dalje čitanje preporučujemo Čaušević J. i Gavrić S. (ur., 2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

CISRODNOST

Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

CISRODNA OSOBA

Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

COMING OUT

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj: spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili više srednje klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*,

tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se time stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druge osobe na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce

koji su imali ženske uloge (kako nije bilo glumica). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerusavanje (otuda fraza *in drag* – prerusen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega upućuje na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju oponašajući žene i time provode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*. Drag-kralj (drag king) je lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca. Drag-kraljica je gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

DRUGA PORODICA

Mreža prijatelja_ica, partnera_ki i bivših partnera_ki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je uskraćeno u primarnom okruženju.

GEJ (GAY)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane *vesele (gej) žene*, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv *homoseksualna osoba*. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz *homoseksualac*, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamijeni riječju *gej*.

GEJ MUŠKARAC

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina *homoseksualac*, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

GENDERFOBIJA

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama – na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

HETEROFBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema

heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

HETERONORMATIVNOST

Može se definirati kao pretpostavka da su svi ljudi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda – ono što je nužno ili nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca* ili *pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

HETEROSEKSIZAM

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

HETEROSEKSUALNA OSOBA

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

PRINUDNA HETEROSEKSUALNOST

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Adrienne Rich) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Prema lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcionira patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

HOMOFBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti *bifobija*]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom

roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricat će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

INTERNALIZIRANA HOMOFBIJA

Internalizirana mržnja prema sebi nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferiorne ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

HOMOSEKSUALAC

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Korektniji termini su *gej (muškarac)/gejevi* i *lezbejka*.

SITUACIONA HOMOSEKSUALNOST

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

INTERSEKSUALNA (INTERSPOLNA) OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji su obimno koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost (interspolnost) može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih (interspolnih) osoba.

LEZBEJKA

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. *Lezbejka* je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gdje je rođena pjesnikinja Sapfo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTTIQ

Skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe*.

MIZANDRIJA

Mržnja prema muškarcima ili muškom rodu u načelu.

MIZOGINIJA

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

OUT

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

OUTIRATI (AUTIRATI)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili osoba neke druge seksualne orijentacije. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kada će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u BiH termin *outirati se* također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

PATRIJARHAT

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na

žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

PEDER

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (*faggot*). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

POLIAMORIJA

Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnim vezama. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

QUEER

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašten), postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao *seksualni disidenti_disidentkinje*. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

QUEER TEORIJA

Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Michela Foucaulta i Jacquesa Derridaea. Queer teoretičari_ke analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela

tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogućena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultira represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata_kinja koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara_ki su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminiranja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svakako su Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Cindy Patton, Diana Fuss, Leo Bersani i Simon Watney.

ROD

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog* i *ženskog*.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju – ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSIZAM

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda.

Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Preporučuje se izbjegavanje uvredljivog izraza *seksualna preferencija*, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

SEKSUALNI IDENTITET

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju *strejt, gej, bi, queer, neodređen_a, neodlučan_a, asekualan_a* i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept *muško – žensko*.

SPOL

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

STIL ŽIVOTA

Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki te je time politički nekorektan. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

STREJT (STR8 ILI STRAIGHT)

Označava, prije svega, nešto *pravo, bez skretanja* (devijacija), nešto *nepomiješano*, ali i nešto *konvencionalno*, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, *normalne* i *prirodne*. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

TRANSGENDER/TRANSRODNO

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *muški* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodni identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo i prezentaciju (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije), izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANSVESTIJA/TRANSVESTITE/TRANSVESTITI

Transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Transvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Transvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem vlastitog roda.

TROUGAO/CRNI TROUGAO/ROZI TROUGAO

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

ZASTAVA DUGINIH BOJA

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

O autoricama

Mia Čustović (1984, Sarajevo) diplomirala je na Fakultetu političkih nauka i stekla zvanje sociolog – istraživač nakon čega je završila MA studij Demokratije i ljudskih prava u Jugoistočnoj Evropi pri Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu (2001). Aktivna je u nevladinom sektoru od 2006. godine te je do sada radila na više istraživačkih projekata i ima nekoliko objavljenih radova. Trenutno je angažovana na projektu u čijem fokusu je održivi povratak.

custovicmia@gmail.com

Dr. Zlatiborka Popov-Momčinović (1975, Vršac) završila je studij sociologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Tokom i nakon studiranja radila je u nevladinom sektoru i lokalnim medijima, a od 2005. je angažovana kao asistentkinja na Filozofskom fakultetu Istočno Sarajevo, gdje je i magistrirala sa temom *Politička kultura u periodu tranzicije*. Na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je doktorirala 2013. sa temom *Ženski pokret u postdejtonskoj BiH: dometi, inicijative, kontroverze*. Objavila je više od četrdeset naučnih radova iz oblasti političke sociologije, politikologije religije i feminističke teorije i prakse. Bila je stipendistica Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina u okviru *Policy Fellowship Development Project*, i angažovana u nekoliko lokalnih i regionalnih istraživanja kao što su *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western Balkan*, *Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina*, *Govor mržnje u Bosni i Hercegovini*, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*. Trenutno završava knjigu *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: Artikulacija jedne kontrakulture*. Zamjenica je urednika bh. časopisa *Diskursi*. Aktivna je i u civilnom društvu, pokušavajući da uskladi teorijski i praktički angažman. Govori engleski i njemački, a služi se i francuskim jezikom.

pozlata75@gmail.com

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuje Emina Bošnjak

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Jasmina Čaušević (2013)

Brojevi koji ravnopravnost znače. Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Ivana Dračo, Mladen Lakić, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Obrazovanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Damir Banović, Edina Sprečaković (2013)

Izveštaj o položaju LGBT osoba na radnom mjestu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Amar Numanović, Sanela Muharemović, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Jasmina Čaušević, Lejla Huremović (priredile, 2013)

Kratki vodič kroz profesionalno izvještavanje o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH. Slučajevi iz 2012. i 2013. godine.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2013)

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović, Vladana Vasić (2013)

Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović (2013)

Izveštaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Monitoring of the implementation of the Council of Europe Committee of Minister's Recommendation on combating sexual orientation or gender identity discrimination.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Provedba Preporuka Vijeća Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)

Ne toleriši netoleranciju. Upoznaj svoja prava i koristi ih.

Vodič za LGBT osobe.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (priredili_e, 2012)

Diskriminacija – Jedan pojam, mnogo lica.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak (2012)

Čekajući ravnopravnost.

Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Lejla Huremović (priređila, 2012)

Izvan četiri zida.

Priručnik za novinarku i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priređili_e, 2012)

Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Odabrani naslovi:

Adriana Zaharijević (priređila, 2012)

Neko je rekao feminizam?

Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll / Fondacija Cure

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priređili, 2013)

Kojeg je roda sigurnost?

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Emina Bošnjak (priređila, 2013)

Više od etikete. O ženama koje vole žene.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priređili, 2012)

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll

Aida Spahić, Saša Gavrić (priređili, 2012)

Čitanka LGBT ljudskih prava. 2. dopunjeno izdanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll

Damir Banović (2012)

Prava i slobode LGBT osoba.

Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012)

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo / Zagreb / Beograd: Sarajevski otvoreni centar / Domino / Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović